

ÇAĞLAR KEYDER

ΜΕΤΑΜΟΡΦΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ;

ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 2004 ΒΡΗΚΕ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ με μια νέα αίσθηση αισιοδοξίας. Μια σταθερή κυβέρνηση είχε κατορθώσει τόσο να νομοθετήσει μια σειρά δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων όσο και να σημειώσει επιτυχίες στο πεδίο της διεθνούς διπλωματίας. Δικαιώματα και διασφαλίσεις που αναμενόταν από καιρό, είχαν πλέον καθιερωθεί, περιορίζοντας την αυταρχική κληρονομιά του ρεπουμπλικανικού Κράτους. Η Ε.Ε. ανακοίνωσε ότι η χώρα είχε εκπληρώσει τα κριτήρια δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων που της είχαν τεθεί και δεν χρειαζόταν συνεπώς να βρίσκεται υπό επίτηρηση. Έκτιμάται εύρέως ότι αργότερα μες στη χρονιά* θα δοθεί το πράσινο φως για την έναρξη ένταξιακών διαπραγματεύσεων με την Ε.Ε. και το ξένο κεφάλαιο θα αρχίσει να εισρέει. Ο πληθωρισμός υποχώρησε και η οικονομία βρίσκεται κατά την παρούσα φάση σε άνοδικη πορεία, καταγράφοντας ρυθμούς ανάπτυξης άνω του 10% το προηγούμενο τρίμηνο. Ωστόσο, μόλις τρία χρόνια ωρίτερα, η πολιτική αστάθεια της Τουρκίας –που ξέσπασε με τη δημόσια διαμάχη Προέδρου της Δημοκρατίας και πρωθυπουργού– πυροδότησε μιαν οικονομική κρίση, που σηματοδύθηκε από υποτίμηση του εθνικού νομίσματος κατά 50%, έντονη ύφεση και καλπάζουσα ανεργία. Έναν χρόνο μετά, το καλοκαίρι του 2002, ο κυβερνητικός συνασπισμός (ο έβδομος της Τουρκίας μέσα σε μία δεκαετία) κατέρρευσε εν μέσω πλήρους αποδιοργάνωσης. Η πολιτική και οικονομική απόληξη αυτών των αποτυχιών εκτυλίχθηκε στο πλαίσιο του Πολέμου στο Ιράκ και της κατοχής της χώρας αυτής από τις ΗΠΑ και τους συμμάχους τους, τις πιέσεις της Ε.Ε. προς την Τουρκία να μεταρρυθμίσει το άκρως αυταρχικό κρατικό της σύστημα, την έκλογική επιτυχία του λαϊκιστικού ισλαμιστικού Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης και την κλιμάκωση της υπαγορευμένης από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο αναδιάρθρωσης της οικονομίας.

Η ίδια ή κρίση του 2001 αντιπροσώπευε την κατάρρευση μιας εικοσαετούς προσπάθειας της παραδοσιακής έλιτ της Τουρκίας να αποκαταστήσει την παραπαίουσα ιδεολογική κυριαρχία μέσω της προσφυγής στην κρατική βία. Ο όρος «Κράτος» έχει στα συμφραζόμενα της Τουρκίας ένα πολύ συγκεκριμένο αντικείμενο αναφοράς. Το κράτος θεωρείται μια οργανική ολότητα, τα πραγματικά συμφέροντα της οποίας είναι σε θέση να γνωρίζει και να προάγει μόνο η κεμαλική κυβερνώσα έλιτ. Το γεγονός αυτό επιβάλλει διαρκή επαγρύπνηση απέναντι στις δυνάμεις που θα μπορούσαν να διαμελίσουν τη χώρα και να απειλήσουν την τουρκική εθνική ένότητα. Η ήγemonία της έλιτ εγκαθιδρύθηκε μέσω της οικοδόμησης ενός

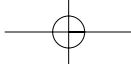
* Όπως όντως συνέβη, λίγους μήνες μετά τη δημοσίευση του παρόντος κειμένου, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Δεκεμβρίου 2004. (Σ.τ.μ.)

έθνικου κράτους μέσα από τις στάχτες της ήπιας της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας και διατηρήθηκε μέσω των συνήθων μηχανισμών, του σχολείου και του στρατώνα. Διαιωνίστηκε μέσω του έλεγχου που ή έλιτ αυτή άσκούσε στο ξένο συνάλλαγμα και τὸ χρέος κατά τις τρείς δεκαετίες της αναπτυξιοκρατίας (*developmentalism*) που άκολούθησαν τὸν Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Τὸ κράτος με τὸ όπλοστάσιο τὼν πολιτικῶν και τὼν πόρων του κυριαρχόυσε σε μιὰ άδύναμη άστική τάξη και ώθοϋσε τὸυς μεγαλύτερους έπιχειρηματίες σε μιὰ έθελοντική συμμαχία γύρω από μιὰ στρατηγική κεντρικά συντονισμένης έθνικῆς άνάπτυξης με βάση τὸ μοντέλο τῆς ύποκατάστασης εἰσαγωγῶν.

Όπως και στή Λατινική Άμερική, ή άνάπτυξη τερματίστηκε λόγω τῆς άδυναμίας διαιώνισης μιᾶς κλειστῆς έν πολλοῖς οίκονομίας. Η κρίση πυροδοτήθηκε από προβλήματα στὸν πορισμὸ ξένου συναλλάγματος. Η άστικοποίηση και ή έκβιομηχάνιση εἶχαν έξασφαλίσει τὴν παραγωγή έγχωρίως τὼν περισσότερων από τὰ βασικά καταναλωτικά είδη, συμπεριλαμβανομένων τὼν διαρκῶν καταναλωτικῶν αγαθῶν. Η τουρκική οίκονομία παρήγαγε σε έπαρκή ποσότητα τὰ θεμελιώδη προϊόντα, ὅπως ὁ χάλυβας και τὰ πετροχημικά. Όστόσο κανένας από αὐτοὺς τὸυς τομεῖς δέν εἶχε έλπίδες να σταθεῖ στὸν ανταγωνισμὸ τῆς διεθνοϋς άγορᾶς. Οί κρατικές έπιχειρήσεις εἶχαν έπιβαρυνθεῖ με πλεονάζον έργατικό δυναμικό, ένῶ στὸν ιδιωτικό τομέα οί μονοπωλιακές θέσεις μεταφράζονταν σε ύψηλά κέρδη και ύψηλὸυς μισθόυς. Παρὰ τις άξιοσέβαστες αναπτυξιακές έπιδόσεις, ή οίκονομία δέν μπορούσε να άποφέρει τις άπολαβές σε ξένο συνάλλαγμα που χρειαζόνταν για οὐσιώδεις εἰσαγωγές, λ.χ. πετρελαίου ή νέων τεχνολογιῶν.

Η άπάντηση του τουρκικου πολιτικου κατεστημένου στη δεκαετία του '70 ήταν ή διαιώνιση τῆς έθνικοαναπτυξιακῆς ρητορικῆς, ὁ δανεισμὸς δολαρίων από τὸ έξωτερικό καθὼς και ή συνέχιση του προστατευτισμοϋ στη βιομηχανία και τῆς έπιδόησης τῆς άγροτικής παραγωγῆς και τῆς κατανάλωσης. Έπιχείρησε τὸν έλεγχο τῆς άγορᾶς μέσω διαταγμάτων, ὀρίζοντας τις συναλλαγματικές ίσοτιμίες και τις τιμές σε τεχνητὰ έπίπεδα, και παρακολουθώντας, χωρὶς να μπορεῖ να κάνει τίποτε, τὰ έλλείμματα να αὐξάνονται και τὴ μαύρη άγορὰ να άνθει. Η οίκονομική κρίση και ή κοινωνική άπορρύθμιση που προέκυψε τροφοδότησε τὴν πολιτική διαμάχη, που ήδη μαινόταν, άνάμεσα στη σκληροπυρηνική Δεξιά και τὴν έπαναστατική Άριστερά. Τὸ στρατιωτικό πραξικόπημα του 1980 ήταν έτσι ή άπάντηση τόσο στο οίκονομικό άδιέξοδο ὅσο και στην πολιτική κρίση. Έγκαινίασε ένα έκτακτο καθεστώς, ύπό τὸ ὁποῖο ή συμμαχία κρατικιστικῶν και αὐταρχικῶν συμφερόντων πέτυχε να άνασσειλει κάθε προσπάθεια να διαπερασει τὸ νέφος τῆς δικῆς της έθνικιστικῆς ιδεολογίας.

Κυριότερη θεσμική κληρονομία τῆς τριετίας κατά τὴν ὁποία ὁ στρατὸς εἶχε άνοιχτὰ ύπό τὴν κηδεμονία του τὴ χώρα (1980-1983) ήταν τὸ Σύνταγμα του 1982. Σύμφωνα με αὐτό, οί έξουσίες του Συμβουλίου Έθνικῆς Άσφαλείας (ΣΕΑ) διευρύνθηκαν, δίνοντάς του τὸν χαρακτηριστὴ παράλληλη κυβέρνησης, ένῶ τὰ Δικαστήρια Κρατικῆς Άσφαλείας άποτέλεσαν ένα παράλληλο δικαστικό σύστημα με δικαιοδοσία έπί τὼν «έγκλημάτων κατά του Κράτους». Στὸυς κόλπους του ΣΕΑ, οί άρχηγοί τὼν Γενικῶν Έπιτελειῶν συναντῶνταν με τὸυς κορυφαίους ύπουργοὺς και τὸυς ύπαγόρευαν τις πολιτικές που θὰ έπρεπε να άκολουθηθοϋν. Τὸ ΣΕΑ διέθετε τὸν δικὸ του μόνιμο γραφειοκρατικό μηχανισμό, ὁ ὁποῖος συχνὰ παρέκαμπτε τὸυς

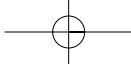
πολιτικά διορισμένους υπουργούς.¹ Σταδιακά έπεξετεινε την εξουσία του καλύπτοντας κάθε θέμα τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ σημαντικό στὸν ὀλοκληρωτικὸ πόλεμο ποὺ διεξαγόταν ἀπέναντι στὸν αὐτονομισμὸ καὶ τὸ ἰσλαμιστικὸ κίνημα. Ἰδρύθηκε ἕνα Συμβούλιο Ἀνώτατης Παιδείας τὸ ὁποῖο ἐπέβλεπε τὰ πανεπιστήμια, τὸ προσωπικὸ καὶ τὰ προγράμματα τους, καὶ ἕνα ἀντίστοιχο σῶμα γιὰ τὴ ρύθμιση τοῦ περιεχομένου τῶν Μέσων Ἐνημέρωσης. Σχεδὸν ὀτιδῆποτε, ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ καὶ ἀμυντικὴ πολιτικὴ μέχρι τὰ ἀτομικὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα καὶ ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τῆς δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης μέχρι τὴν ἐνεργειακὴ πολιτικὴ, οὐσιαστικὰ ἀποφασίζονταν στὶς μηνιαῖες συνεδριάσεις τοῦ ΣΕΑ, ἀπαράλλαχτα πάνω στὶς γραμμὲς ποὺ χάραζε ἡ Γραμματεία του. Οἱ πολιτικὲς κυβερνήσεις οἱ ὁποῖες ἐν συνεχείᾳ ἦρθαν στὰ πράγματα, ξεκινώντας μετὰ τὴν ἐκλογικὴ νίκη τοῦ Turgut Özal τὸ 1983, οὐσιαστικὰ ἀφοσιώθηκαν στὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ καὶ τὴ διαχείριση τοῦ χρέους. Ἐν τῷ μεταξῷ, τὰ Δικαστήρια Κρατικῆς Ἀσφαλείας λειτουργοῦσαν ἀπροσημάτιστα ὡς ὄργανα τοῦ «βαθεὸς Κράτους»: ἡ δικαιοδοσία τους ἐπεκτάθηκε σὲ ὁποιοδήποτε πολιτικὸ ζήτημα, ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα μέχρι ὀτιδῆποτε τὸ κράτος χαρακτηρίζε ὡς «ἀποσχιστικὴ προπαγάνδα», ἐπικεφαλίδι ὑπὸ τὴν ὁποία θὰ μπορούσε νὰ χωρέσει ἀκόμη καὶ τὸ νὰ τραγουδᾷ κανεὶς ἕνα τραγούδι στὰ κουρδικά.²

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ

Ἰπὸ τὸ καθεστῶς τῶν στρατιωτικῶν καὶ τοῦ ΣΕΑ, μιὰ ριζικὴ ἀναμόρφωση τῆς οἰκονομίας τέθηκε σὲ ἐφαρμογὴ χωρὶς νὰ συναντήσῃ τὴν παραμικρὴ ἀντίσταση. Ἡ σταδιακὴ ἀποζηλωσιὴ τοῦ βασισμένου στὴν ὑποκατάσταση εἰσαγωγῶν βιομηχανικοῦ τομέα ἔλαβε χώρα στὸ φόντο μιᾶς διαρκῶς ἐπιδεινούμενης κατανομῆς τοῦ εἰσοδήματος. Τὸ μερίδιο τῶν μισθῶν στὸ ἐθνικὸ εἰσόδημα ἔπεσε ἀπὸ περίπου 30% κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '70 σὲ 20% χοντρικὰ τὴ δεκαετία τοῦ '80. Στὶς τρεῖς δεκαετίες μετὰ τὸ 1950, οἱ μισθοὶ στὴ μεταποίηση εἶχαν σὲ γενικὲς γραμμὲς αὐξηθεῖ κατ'ἀντιστοιχίαν πρὸς τὴν παραγωγικότητα. Ἀντίθετα, τὸ ἐπίπεδο τῶν πραγματικῶν μισθῶν παρέμενε τὸ 2000 ἀμετάβλητο σὲ σχέση μετὰ τὸ 1980, ἐνῶ γιὰ μεγάλα διαστήματα στὸ ἐνδιάμεσο εἶχε πέσει καὶ χαμηλότερα. Ἡ ἀπασχόληση στὴ μεταποίηση τοῦ δημόσιου τομέα ἔπεσε ἀπὸ τοὺς 250.000 στοὺς 100.000 ἐργαζόμενους μετὰ τῶν ἐτῶν 1980-2000, λόγῳ συρρίκνωσης καὶ ἰδιωτικοποιήσεων. Οἱ ἐργαζόμενοι στὶς κρατικὲς ἐπιχειρήσεις συνιστοῦσαν τὸν πυρῆνα τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος κατὰ τὶς δεκαετίες τοῦ '60 καὶ τοῦ '70: ὀργανωμένοι σὲ συνδικάτα, λάμβαναν σχετικὰ ὑψηλοὺς μισθοὺς καὶ εἶχαν καλὲς παροχές. Μετὰ τὴν ἰδιωτικοποίησιν, τὴν ἀπορρύθμισιν καὶ τὴν εὐέλικτη ἀπασχόλησιν, τὰ πλεονεκτῆ-

1. Ὁ πραγματικὸς ρόλος τοῦ ΣΕΑ ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὴ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου ἐναντίον τοῦ κουρδικοῦ πληθυσμοῦ στὰ νοτιοανατολικά: ἡ διοίκηση τῆς ἐμπόλεμης περιοχῆς, καθὼς καὶ κάθε ζήτημα σχετικὸ μετὰ τὴν ἐλευθερία τῆς ἐκφρασεως καὶ τὴν ἀσκηση δικαιωμάτων, τὸ ὁποῖο ἀφοροῦσε τὸ Κουρδικὸ ζήτημα καὶ τὶς ἐθνικὲς ὑποθέσεις, πέρασε στὴν de facto δικαιοδοσία τοῦ ΣΕΑ.

2. «Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu», ἄρθρα τῶν Ömer Laçiner, Ahmet Insel, Tanil Bora καὶ Gülay Günlük-Senesen, στὸ εἰδικὸ τεῦχος τοῦ *Birikim*, Αὐγουστος-Σεπτέμβριος 2002.

ματα που απέλαυαν στο πλαίσιο ενός προστατευόμενου βιομηχανικού τομέα γρήγορα εξελίφθηκαν. Οί υπεργολαβίες, ή εξάπλωση τών μικρότερων επιχειρήσεων και τὸ φασὸν ἔγιναν καθιερωμένες πρακτικές. Ἰδίως ὅσο ὁ τομέας τών ὑπηρεσιῶν κέρδιζε ἔδαφος, οἱ αὐτὲς και διαφοροποιημένες σχέσεις ἐργασίες πολλαπλασιάζονταν.³

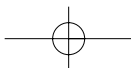
Τὴν ἴδια στιγμή, ἡ φιλελευθεροποίηση τῆς ἀγορᾶς ἀπελευθέρωσε ἐπιχειρηματικές δυνάμεις σὲ κάθε ἐπίπεδο. Οἱ ἔμποροι βρέθηκαν ζαφνικά σὲ θέση νὰ κάνουν πράγματα γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ τοὺς ἐπιβαλλόταν ποινὴ φυλάκισης λίγα χρόνια πρωύτερα. Οἱ βιομηχανικές δομές τῆς ἀναπτυξιοκρατικῆς περιόδου χαρακτηρίζονταν ἀπὸ τὸ ὀλιγοπῶλιο μερικῶν πολυπλόκαμων ἑταιρειῶν χαρτοφυλακίου, μέσω τών ὁποίων ἡ βασιζόμενη στὴν ὑποκατάσταση εἰσαγωγῶν ἀστική τάξη τῆς Κωνσταντινούπολης, ἔχοντας προνομιακὴ πρόσβαση στοὺς διαμορφωτὲς πολιτικῆς στὴν Ἄγκυρα, εἶχε μπορέσει νὰ κρατήσει γερὰ τὰ νύχια τῆς τὴν οἰκονομία. Μὲ τὴ φιλελευθεροποίηση ἀναδύθηκε μιὰ νέα γενιὰ ἐπιχειρηματιῶν, ὑποχρεωμένων νὰ ριχτοῦν στὸν ἀνταγωνισμὸ παγκοσμιοποιημένων ἀγορῶν, οἱ ὁποῖοι προσάρμοζαν τὴ συμπεριφορὰ τους στὰ ἔμπορικὰ και καταναλωτικὰ μηνύματα παρὰ στὶς γραφειοκρατικές ἀποφάσεις. Ἐξοῦ και ἡ ἐξάρτησή τους ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἦταν λιγότερο ἄμεση. Καθὼς οἱ τουρκικές ἐξαγωγὲς ἔκλιναν πρὸς τὴ μεταποίηση ἐντάσεως ἐργασίας, ἄρχισαν νὰ ἀναδύονται ὡς τοπικὰ βιομηχανικὰ κέντρα ἀρκετὲς μικρότερες πόλεις τῆς Ἀνατολίας μὲ βιοτεχνικές παραδόσεις και ἀνοργάνωτη συνδικαλιστικὰ ἐργατικὴ δύναμη, ὅπου τὰ νοικοκυριὰ μποροῦσαν νὰ ἐνταχθοῦν σὲ συμφωνίες ὑπεργολαβίας.⁴ Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς παραγωγῆς σὲ αὐτὲς τὶς κωμοπόλεις, τὶς ἀποκαλούμενες και «Τίγρεις τῆς Ἀνατολίας», χωροθετοῦνταν σὲ δίκτυα καθοδηγούμενα ἀπὸ τὴ ζήτηση: οἱ ἐπιχειρηματίες συμφωνοῦσαν ἀπευθείας μὲ τὶς ἀλυσίδες λιανικῆς και τοὺς μαζικοὺς ἀγοραστὲς στὴν Εὐρώπη. Οἱ δοσοληψίες μὲ τὴν οἰκονομικὴ γραφειοκρατία τοῦ κράτους θεωροῦνταν περισσότερο ἕνα βαρὶδι παρὰ ἕνα πλεονέκτημα.

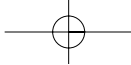
Ἡ δεκαετία τοῦ '80 γνώρισε ἔτσι τὴν ἀνάδυση νέων τομέων, νέων ἀγορῶν, νέων μορφῶν ὀργάνωσης τών ἐργαζομένων και νέων οἰκονομικῶν γεωγραφιῶν. Οἱ ἐξαγωγὲς αὐξήθηκαν ἀπὸ τὰ 3 δις. δολάρια τὸ 1980 στὰ 13 δις. τὸ 1990 και στὰ 50 δις. τὸ 2003 – ἐπέκταση ὀφειλόμενη ἐξ ὀλοκλήρου στὴ μεταποίηση, ἰδίως τὴν κλωστοῦφαντουργία. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς Ἄγκυρας, οἱ νέοι ἐπιχειρηματίες λειτουργοῦσαν ἔξω ἀπὸ τὰ συνήθη δίκτυα ἐπιρροῆς και προνομίων και δὲν μοιράζονταν τὸ ἐκδυτικισμένο ὕφος και τὸν στρατευμένο κοσμικὸ προσανατολισμὸ (*secularism*) τών πιδὲ ἐμπεδωμένων ὁμολόγων τους στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἦταν πιδὲ πιθανὸ νὰ ὑποστηρίζουν ἕνα ἰσλαμικὸ κόμμα και νὰ συνδεθοῦν μὲ τὴν ΜÜSİAD, τὴν Ἐνωση Ἰσλαμιστῶν Ἐπιχειρηματιῶν, ποὺ ἀναδείχθηκε σὲ σημαντικὸ κοινωνικὸ και πολιτικὸ ἀντίβαρο τῆς ἔνωσης τών ἐπιχειρηματιῶν τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς TÜSİAD.⁵

3. Σήμερα μόνο τὸ 5% τῆς ἐργατικῆς δυνάμεις εἶναι συνδικαλιστικὰ ὀργανωμένο –δηλαδή, μετὰ βίας ἕνα ἑκατομμύριο ἐργαζόμενοι, ἐπὶ συνόλου 20 ἑκατομμυρίων– σὲ μιὰ ἄκρως κατακερματισμένη θεσμικὴ δομὴ.

4. Βλ., π.χ., Asuman Türkün-Erendil, «Mit ve Gerçeklik Olarak Denizli-Üretim ve İsgiciñün Degisen Yapısı», *Toplum ve Bilim*, ἀρ. 86, 2000. Τὸ σχῆμα αὐτὸ ἀκολουθεῖ τὶς προβλέψεις τῆς μεταφορνικῆς θεωρίας: βλ. Charles Sabel, «Flexible Specialization and the Re-emergence of Regional Economies», στὸ *Ash Amin* (ἐπιμ.), *Post-Fordism*, Ὁξφόρδη 1994.

5. Aysel Bugra, «Class, Culture, and State», *International Journal of Middle East Studies*, τ. 30, ἀρ. 4, 1998.

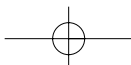

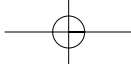

ΤΟ ΙΣΛΑΜΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ

Τὸ ἄνοιγμα στὴ διεθνή ἀγορὰ καὶ ἡ ἀναδιάρθρωση τῆς οἰκονομίας ἐξάντλησαν τοὺς πόρους μὲ τοὺς ὁποίους εἶχε ἐξαγοραστεῖ ἡ λαϊκὴ συναίνεση. Οἱ δύο τελευταῖες δεκαετίες τῆς τουρκικῆς ἱστορίας χρωματίστηκαν ἀπὸ τὴν προσπάθεια τῶν κρατικῶν δυνάμεων νὰ βροῦν νέους τρόπους ἐξασφάλισης τῆς κυριαρχίας τους ἐπὶ μιᾶς κοινωνίας ἡ ὁποία μεταμορφωνόταν καὶ γινόταν ὄλο καὶ πιὸ διεκδικητικὴ. Ἐχοντας χάσει τὴ νομιμοποίηση ποὺ τοὺς ἔδινε ἡ ἀναπτυξιοκρατικὴ περίοδος, βασίστηκαν ἔντονα μετὰ τὸ 1980 σὲ διάφορες μορφές καταναγκασμοῦ, προκειμένου νὰ διατηρήσουν τὴν κρατικιστικὴ κατάσταση πραγμάτων ποὺ ἐρχόταν ἀντιμέτωπη μὲ ἀναδυόμενες δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ἐπιχειροῦσαν νὰ θεμελιώσουν τὴ δική τους οἰκονομικὴ, πολιτισμικὴ καὶ πολιτικὴ αὐτονομία. Ἡ ἄνοδος τῶν ἰσλαμιστικῶν κομμάτων ἔθεσε στὴν παραδοσιακὴ ἄρχουσα τάξη ἓνα ἰδιαίτερο δίλημμα: Ἡ ἀρχὴ τῆς κοσμικότητας, ὀριζόμενη ὡς ὁ αὐστηρὸς ἔλεγχος τῆς θρησκείας ἀπὸ τὸ κράτος, ὑπῆρξε βασικὸ μέλημα τῆς τουρκικῆς ἔλιτ ἣδὲ ἀπὸ τὴ σύσταση τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψή της γιὰ τὸν ἔκφυγονισμὸ, οἱ δυτικοὶ τρόποι διαγωγῆς ἔπρεπε νὰ υἰοθετηθοῦν σὲ ἀντικατάσταση τῶν τοπικῶν ἰδιωσιπῶν καὶ τὸ Ἰσλάμ ἦταν προφανῶς ἡ πιὸ κραυγαλέα ἔκφραση τῆς τοπικότητας. Ἐπιπλέον, ἡ φονταμενταλιστικὴ ἔρμηνεία τοῦ ἰσλαμικοῦ νόμου ἐρχόταν σὲ σύγκρουση τόσο μὲ τὴν ἀφοσίωση τὴν ὁποία τὸ κράτος ἀπαιτοῦσε ἀπὸ τοὺς πολίτες τοῦ ὅσο καὶ μὲ τὸ ἐνιαῖο νομικὸ σύστημα τὸ ὁποῖο ὁ κεμαλισμὸς ἤθελε νὰ ἐπιβάλλει. Ὡστόσο, παρὰ τὴ ρητορικὴ τους ὡς θεματοφυλάκων τῆς κοσμικότητας, στὴν πραγματικότητα οἱ ρεπουμπλικανοὶ ὑπῆρξαν πραγματιστὲς στὶς δοσοληψίες τους ἀκόμη καὶ μὲ τὶς πιὸ ἀκραῖες ἐκδοχὲς θρησκευτικότητας. Ἡ κοσμικότητά τους ὑποκρύπτει μιὰ λανθάνουσα ὑποκρισία ἀπέναντι στὸ Ἰσλάμ καὶ τοὺς ἰσλαμιστές. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '40, τὰ πολιτικὰ κόμματα παζάρευσαν μὲ τοὺς ἐπικεφαλῆς τῶν θρησκευτικῶν σεκτῶν, ἐξασφαλίζοντας παραχωρήσεις στὰ ἱεροδιδασκαλεῖα μὲ ἀντάλλαγμα τὶς ψήφους τῶν πιστῶν. Μετὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ 1980, ἡ στρατιωτικὴ χούντα προσχώρησε ἄκριτα στὴν ἀμερικανικὴ πολιτικὴ τῆς ἐνθάρρυνσης τοῦ Ἰσλαμισμοῦ ὡς ἀναχώματος στὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα.⁶ Μὲ τὰ μέτρα δημοσιονομικῆς λιτότητας τοῦ Διεθνοῦς Νομισματικοῦ Ταμείου νὰ ὑπονόμευουν τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, οἱ ἐγγραφὲς στὰ ὑποστηριζόμενα ἀπὸ τὴν κυβέρνηση θρησκευτικὰ *lycées* αὐξήθηκαν περισσότερο ἀπ' ὅ,τι οἱ ἀντίστοιχοι στὴ γενικὴ δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '80, καὶ τὰ θρησκευτικὰ ἔγιναν ὑποχρεωτικὸ μάθημα. Τὰ χρόνια αὐτά, οἱ κομματικοὶ ἡγέτες συναγωνίζονταν γιὰ τὸ ποιοὺς θὰ ἀποκτήσει καλύτερες σχέσεις μὲ τὶς

6. Κατὰ τὸν Κουρδικὸ πόλεμο, τὸ «βαθὺ κράτος» ἐπιστράτευσε μιὰ ἐξτρεμιστικὴ ὁμάδα ἰσλαμιστῶν, τὴ Χεζμπολλάχ, γιὰ τὴν ἐξόντωση ἐπιχειρηματιῶν φίλα προσκείμενων στὴν κουρδικὴ πλευρά. Ἀποτελούμενη κυρίως ἀπὸ Κούρδους, ἡ Χεζμπολλάχ ἦταν μιὰ φονταμενταλιστικὴ σουνιτικὴ φράξια, ἄσχετη πρὸς τὸ ὀμώνυμο σιικτικὸ κόμμα [τοῦ Λιβάνου]. Τὸ παρονόρισμα τῆς Χεζμπολλάχ φαίνεται ὅτι συνεχίστηκε καὶ μετὰ τὸν τερματισμὸ τῶν ἐχθροπραξιῶν στὰ νοτιοανατολικά, διευκολύνοντας τὴ διεθνή κινητικότητα τῆς ὀργάνωσης ποὺ φέρεται νὰ συμμετείχε στὶς βομβιστικὲς ἐπιθέσεις αὐτοκτονίας στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Νοέμβριο τοῦ 2003. Ἡ πεποίθησις τῶν δυνάμεων ἀσφαλείας ὅτι θὰ μποροῦσαν νὰ ἐλέγχουν τοὺς φονταμενταλιστὲς γιὰ τοὺς δικούς τους σκοποὺς ἔγινε ἔτσι μοιούμερανγκ.

διάφορες μετριοπαθείς και έκουγχρονιστικές ισλαμικές φράζεις, με τὸν Ὄζάλ ἐντέλει νὰ κερδίζει τὴν ὑποστήριξή τους τὸ 1983.

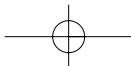
Ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '80 καὶ μετὰ, οἱ ἰσλαμιστὲς βελτίωναν διαρκῶς τὶς ἐκλογικὲς τους ἐπιδόσεις. Ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Necmettin Erbakan τὸ ἰσλαμιστικὸ Κόμμα τῆς Εὐημερίας (Ρεφάχ) κέρδισε τὸ 8% στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1987, τὸ 16% τὸ 1991 καὶ τὸ 21% τὸ 1995. Οἱ παρατηρητὲς τοῦ πολιτικοῦ Ἰσλάμ ἔχουν ὑποστηρίξει ὅτι ἡ φονταμενταλιστικὴ πλατφόρμα, ποὺ ὀρίζεται ὡς τὸ σχέδιο ἀντικατάστασης τοῦ σύγχρονου κράτους καὶ τῆς δυτικῆς νομοθεσίας ἀπὸ τὰ ἰσλαμικὰ ἀντίστοιχά τους, δὲν βρίσκει ἀπήχηση παρὰ στὸ 6% μὲ 7% τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος. Οἱ πολὺ μεγαλύτεροι ἀριθμοὶ ὅσων ψήφισαν τὰ ἰσλαμιστικὰ κόμματα δὲν ἀφείλονται σὲ κάποια ἐπιθυμία ἀντικοσμικῆς συστημικῆς ἀλλαγῆς ἀλλὰ στὸ ὅτι οἱ ψηφοφόροι εὐνοοῦν ἓνα ἄνοιγμα καὶ μιὰ διεύρυνση τῆς βάσης τὴν ὁποία τὸ σύστημα ἀναγνωρίζει. Τὸ Ἰσλάμ χρησίμευσε ὡς σύνθημα διαμαρτυρίας γιὰ ὅσους ὑποχρεώθηκαν νὰ παραμείνουν ἔξω ἀπὸ τὰ φανταστικὰ τεῖχη ποὺ ὕψωσε ἡ ἀστικοποίηση μεγάλης κλίμακας, τοὺς μικροεπιχειρηματίες ποὺ ἀντιμετώπιζαν τὴν κρατικὰ ὑποστηριζόμενη ἀστικὴ τάξη τῆς Κωνσταντινουπόλης, τοὺς πολιτικοὺς ποὺ δὲν εἶχαν τὴ σφραγίδα τῆς ἔγκρισης ἀπὸ τὸν στρατό.⁷

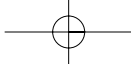
Τὰ προηγούμενα ἰσλαμικὰ κόμματα —τὸ Ρεφάχ διαλύθηκε κατόπιν πιέσεων τοῦ ΣΕΑ τὸ 1998, μετὰ τὴ βραχύβια συγκυβέρνησή του μὲ τὸ κεντροδεξιὸ Κόμμα Ὁρθοῦ Δρόμου (DYP) τῆς Tansu Çiller, καὶ ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ Κόμμα τῆς Ἀρετῆς (Φαζιλέτ), τοῦ ὁποίου ἀπαγορεύθηκε ἡ λειτουργία τὸ 2001— ταλαντεύονταν ἀνάμεσα στὴν πρόκληση πρὸς τὸ σύστημα καὶ τὴν προσαρμογὴ σὲ αὐτὸ καὶ ἀπέτυχαν νὰ συνδυάσουν τὴ λαϊκιστικὴ τους παρόρμηση μὲ ἓνα πρόγραμμα πολιτικὰ ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὴν τουρκικὴ ἔλιτ. Ἡ διάσπαση στὶς τάξεις τῶν ἰσλαμιστῶν τὸ 2001 μετὰ τὴν ἀπαγόρευση τοῦ Φαζιλέτ, ὀδήγησε στὴ δημιουργία τοῦ Κόμματος Δικαιοσύνης καὶ Ἀνάπτυξης (Adalet ve Kalkınma- AKP) ὑπὸ τὸν Abdullah Gül καὶ τὸν Tayyip Erdoğan, ἐνῶ ἡ περὶ τὸν Ἑρμπακὰν παλαιὰ φρουρὰ ἴδρυσε τὸ Κόμμα τῆς Εὐτυχίας (Σααντέτ). Τὸ AKP συνδύασε μὲ ἐπιτυχία μιὰ ἐκλογικὴ ρητορικὴ, ποὺ ἀπευθυνόταν στοὺς ἀποκλεισμένους, μὲ ἓνα μήνυμα πρὸς τὴν ἔλιτ ὅτι ἡ ἀλλαγὴ καθεστώτος δὲν ἦταν στὴν ἀτζέντα του. Στὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου 2002 τὰ δύο ἰσλαμιστικὰ κόμματα συγκέντρωσαν τὸ 37% τῶν ψήφων — μόνον τὸ AKP ἀπέσπασε τὸ 34%. Τὸ ἐκλογικὸ ὄριο τοῦ 10% τὸ ὁποῖο ἐπέβαλε τὸ Σύνταγμα τοῦ ΣΕΑ ἔθεσε ἐκτὸς Κοινοβουλίου ὅλα τὰ ἄλλα κόμματα ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα, ἀφήνοντας τὸ AKP μὲ τὸ 60% τῶν ἑδρῶν.⁸

Ἡ λαϊκὴ ἀπήχηση τοῦ AKP βασίζεται στὸ ὅτι προσφέρει μιὰ φωνὴ στοὺς μέχρι τώρα ἀποκλεισμένους, ἐνῶ ἡ ἀξιοπιστία τῶν ὕλικῶν ὑποσχέσεων του προκύπτει κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὰ πεπραγμένα σὲ ἐπίπεδο τοπικῆς αὐτοδιοίκησης τῶν πρόδρομῶν του πολιτικῶν σχη-

7. Πολλὰ ἔχουν γραφεῖ γιὰ τὸ ἰσλαμιστικὸ κίνημα στὴν Τουρκία. Βλ. ἀντιπροσωπευτικά: Binnaz Toprak, *Islam and Political Development in Turkey*, Λέυντεν 1981· Nilüfer Göle, *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling*, Ἄνν Ἄρμπορ, Μίσιγκαν 1996· Jenny White, *Islamist Mobilization in Turkey*, Σηάτλ 2002. Βλ. ἐπίσης Haldun Gulalp, “Globalization and Political Islam: The Social Bases of Turkey’s Welfare Party”, *International Journal of Middle East Studies*, τ. 33, ἀρ. 3, 2001.

8. Τὰ ποσοστὰ ψήφων ἦταν 9,6% γιὰ τὸ Κόμμα τοῦ Ὁρθοῦ Δρόμου τῆς Τσιλλέρ, 8,3% γιὰ τοὺς Ἐθνικιστὲς, 5,1% γιὰ τὸ Κόμμα τῆς Μητέρας Πατρίδας καὶ 1,2% γιὰ τὸν Ἐτζεβίτ.

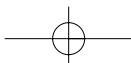

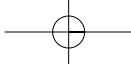
ματισμών, που κατάφεραν να αποκτήσουν τη φήμη μιᾶς σχετικής ἐντιμότητας, ἐνῶ διοικοῦσαν ὀργανισμούς κατὰ παράδοση βουτηγμένους στὴ διαφθορά. Οἱ δῆμοι αὐτοὶ ἐγκαινίασαν πολιτικὴς κοινωνικῆς ἀρωγῆς σὲ ἕνα περιβάλλον ἀπὸ τὸ ὁποῖο προηγουμένως ἀπουσίαζε σχεδὸν ὀλοκληρωτικὰ ὁποιαδήποτε κυβερνητικὴ πολιτικὴ πρόνοιας μὲ στόχο τοὺς φτωχοὺς, καὶ ὅπου ἡ ὀργανωμένη φιλανθρωπία ἦταν πενιχρή. Οἱ ἰσλαμιστὲς δήμαρχοι ὀργάνωναν συσσίτια καὶ κέντρα ὑγείας, προσέφεραν βοήθεια σὲ εἶδος στοὺς ἀπόρους καὶ πάντοτε διεξῆγαν ἐκστρατεῖες κοινωνικῆς ἀρωγῆς κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ραμαζανιοῦ, πιέζοντας τοὺς τοπικοὺς ἐπιχειρηματίες νὰ διαθέτουν ἀγαθὰ, κτριακὲς ἐγκαταστάσεις καὶ χρήματα. Αὐτὴ ἡ δραστηριότητα ἐνέπλεκε μεγάλο μέρος κομματικῶν ἀκτιβιστῶν (ἰδίως νέων γυναικῶν), γεγονός που οἰκοδομοῦσε δίκτυα καὶ δεσμούς μὲ τὸν πληθυσμό. Ὁ ἴδιος ὁ Ταγίπ Ἔρντογὰν ὑπῆρξε δημοφιλὴς δήμαρχος τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀπὸ τὸ 1994 μέχρι τὴ φυλάκισή του γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα τὸ 1998. Τὰ ἰσλαμιστικὰ κόμματα ὑπῆρξαν ἔτσι ὁ κύριος ἀγωγὸς ἔκφρασης τῆς οικονομικῆς δυσαρέσκειας. Παρὰ τὴ γνήσια ἀφοσίωση τῶν ἡγετῶν τοῦ ΑΚΡ στὴ νεοφιλελεύθερη ὀρθοδοξία, καὶ μολοντί ἐκφράζουν ἐπίσης τὴς προσδοκίαις καὶ τὴ δυσφορία τῆς ἀναδυόμενης ἀστικῆς τάξης τῆς Ἀνατολίας ἀπέναντι στὴν κατεστημένη ἐπιχειρηματικὴ ὀλιγαρχία, ὀφείλουν τὸν μεγάλο ὄγκο τῶν ψήφων που ἀποσποῦν στοὺς φτωχοὺς. Ἡ ὑποστήριξη αὐτῆ τῶν ἀποκλεισμένων ὀφείλεται περισσότερο σὲ μιὰ κριτικὴ τοῦ πολιτικοῦ συστήματος καὶ τῆς διαφθορᾶς του παρὰ σὲ ρητὲς ὑποσχέσεις οικονομικῆς ἀναδιανομῆς ἢ μιᾶς δίκαιης κοινωνικῆς πολιτικῆς.

ΚΟΥΡΔΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Πέρα ἀπὸ τὸ ἰσλαμιστικὸ κίνημα, τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖο κυριάρχησε σταθερὰ στὴν τουρκικὴ ἀτζέντα μετὰ τὸ 1980 ἦταν τὸ Κουρδικὸ πρόβλημα. Κάθε ὑπόψια κουρδικοῦ ἢ ἄλλου σεπαρατισμοῦ ἀπαγορευόταν ἀσφαλῶς αὐστηρὰ ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας καὶ ἡ χρῆση τῆς κουρδικῆς γλώσσας σὲ δημόσιες ὀμιλίες ἢ στὴν ἐκπαίδευση ἀπαγορευόταν ἀπὸ τότε διὰ ροπάλου. Ἡ ὠμὴ πολιτισμικὴ καταστολὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν οικονομικὴ ὑπανάπτυξη ἀναπόφευκτα γέννησε ἀντιστάσεις. Ὁ στρατιωτικὸς νόμος ἐξακολούθησε νὰ ἰσχύει στὴς κουρδικὲς ἐπαρχίες καὶ μετὰ τὸ 1983, συνοδευόμενος ἀπὸ μαζικὲς συλλήψεις, βασανιστήρια καὶ βίαιες ἐκτοπίσεις τῶν χωρικῶν. Τὸ 1984 ὁ Abdullah Öcalan ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴ Συρία, ὅπου ἦταν ἐξόριστος, προκειμένου νὰ καθοδηγήσει τὸ Κουρδικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα (ΡΚΚ) στὴς ἀντάρτικες ἐπιθέσεις του ἐναντίον τῶν δυνάμεων ἀσφαλείας. Ἀντίστοιχα, ἡ κρατικὴ καταστολὴ ἐντάθηκε: μέχρι τὸν τερματισμὸ του τὸ 1999 ὁ πόλεμος θὰ στοίχιζε 30.000 ζωές.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ '90, ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν κουρδικῶν δυνάμεων χρησιμοποίηθηκε γιὰ νὰ δικαιολογήσει τὴ σταδιακὴ μετάβαση σὲ ἕνα κράτος ἐθνικῆς ἀσφαλείας, καθὼς ἡ μορφή ἀντίδρασης που εἶχε ἐπιλέξει ὁ στρατὸς ἀπέναντι στὴν ἐξέγερση—πρῶτα στρατιωτικὴ νίκη καὶ μετὰ χορήγηση πολιτισμικῶν ἐλευθεριῶν—πῆρε τὸ πάνω χέρι. Ὁ πόλεμος ἐπέτρεψε τὴν ἐπιστροφή τοῦ Rechtsstaat, ὡς τοῦ μανδῦα ὑπὸ τὸν ὁποῖο θὰ

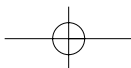

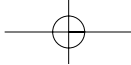
άνθοψε μιὰ νέα ἐποχὴ καταστολῆς καὶ αὐθαιρεσίας. Τὰ διερευνητικὰ ἀνοίγματα ποὺ ἔγιναν ἐπὶ Ὁζάλ μετὰ τὸ 1983 –ἡ ἐπέκταση τῆς κοινωνικῆς σφαίρας, ὥστε νὰ ἀναγνωριστοῦν οἱ τρόποι ζωῆς ποὺ προωθοῦσε ἡ φιλελευθεροποίηση τῆς ἀγορᾶς καὶ οἱ ὁποῖοι ἔως τότε θεωροῦνταν ταμποῦ– συρρικνώθηκαν. Ἐνας αὐταρχισμὸς καθοδηγούμενος ἀπὸ τὸν στρατό, συνδυσζόμενος μὲ μιὰ πλήρη ἔλλειψη λογοδοσίας, χαρακτήρισε ὅλη τὴ δεκαετία. Κάθε προσπάθεια ποὺ στόχευε στὴ δημοκρατία καὶ τὸ κράτος δικαίου κατεστάλη βάρναυσα στὸ ὄνομα τῆς ἐθνικῆς ἀσφάλειας.

Ὁ στρατὸς δικαιολογοῦσε τὴν «ἀντιβασιλεία» τοῦ ἐπικαλούμενος τὸν πόλεμο. Ὡστόσο ὁ πόλεμος ἐπίσης ὑπόνομευσε τὴν ὑπόστασή του. Οἱ «εἰδικές δυνάμεις» ὑπῆρξαν διαβόητες γιὰ τὴ βαναυσότητά τους ἔναντι τῶν πολιτῶν. Μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ ἐγκατέλειψε τὴν πολεμικὴ ζώνη. Στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '90 τουλάχιστον 1.500 χωριά ἐκκενώθηκαν στὸ πλαίσιο τῆς στρατιωτικῆς ἐκστρατείας ἔναντι τῶν ἀνταρτῶν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴ μαζικὴ ἐκτόπιση τῶν Κούρδων χωρικῶν. Ἡ περιοχὴ ὑπαγόταν σὲ διακριτὴ δικαιοδοσία, ποὺ διεπτόταν ἀπὸ ἔκτακτη νομοθεσία. Οἱ κληρωτοὶ ἔκαναν λόγο γιὰ τὶς ἀπάνθρωπες ἐμπειρίες τῆς στρατιωτικῆς θητείας τους.⁹ Ὑπάρχουν τεκμηριωμένες καταγγελίες γιὰ βασανιστήρια σὶς φυλακὲς καὶ περιπτώσεις ὅπου ὁ στρατὸς καὶ οἱ μυστικὲς ὑπηρεσίες χρησιμοποίησαν πολίτες γιὰ νὰ ἐξοντώσουν ὑπόπτους γιὰ ὑποστήριξη στὸ PKK. Ὅπως συνέβη καὶ σὲ ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις, ἡ χρηματοδότηση τέτοιων παράνομων δραστηριοτήτων εἶχε συχνὰ ἐγκληματικὲς πηγές.

Ἡ στρατηγικὴ ἐπιλογή τοῦ στρατοῦ νὰ πατάξει τοὺς ἀντάρτες προτοῦ ὑπάρξουν συνομιλίες γιὰ τὴ χορήγηση πολιτισμικῶν ἢ πολιτικῶν δικαιωμάτων δὲν θὰ εἶχε γνωρίσει τέτοια, ἔστω καὶ δαπανηρῆ, ἐπιτυχία, ἂν δὲν ἔβρισκε εὐρύτερη ὑποστήριξη. Ὑπάρχουν ἱστορικοὶ καὶ πολιτικοὶ λόγοι πίσω ἀπὸ τὴν ἦτα τοῦ PKK. Ἐπὶ Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ἐθνότητα –σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ θρησκεία ἢ τὴ σέκτα– οὐδέποτε εἶχε σταθεῖ ἐμπόδιο στὴν ἀφομοίωση ἢ τοὺς μεικτοὺς γάμους. Αὐτὴ ἡ κληρονομιά τῆς ἐθνοτικῆς οὐδετερότητας διαεισώθη σὲ κοινωνικὸ ἐπίπεδο καὶ στὴ σύγχρονη Τουρκία, ὅπου ἡ ἀστική τάξη καὶ ἡ πολιτικοπολιτισμικὴ ἐλίτ προέρχεται ἀπὸ διαφορετικὰ περιβάλλοντα καὶ οἱ μεικτοὶ γάμοι συσφίγγουν τοὺς δεσμοὺς τῶν ὁμοθρήσκων ὅλων τῶν ἐθνοτήτων, συμπεριλαμβανομένων τῶν Κούρδων, τῶν Κιρκασίων, τῶν Ἀλβανῶν, τῶν Βοσνίων καὶ τῶν νεοπροσέλυτων στὸ Ἰσλάμ. Ἡ ἀφομοίωση ἀποτελοῦσε τὴ νόρμα στὴν περίπτωσή τοῦ Κούρδων ποὺ μετακινήθηκαν ἀπὸ τὰ Νοτιοανατολικά καὶ Ἀνατολικά πρὸς τὴ Δυτικὴ Τουρκία. Πολιτικοὶ κούρδικῆς καταγωγῆς διέπρεψαν καὶ μάλιστα ὑπεραντιπροσωπεύονταν στὸ Κοινοβούλιο. Τὸ τίμημα τῆς ἀφομοίωσης, ὥστόσο, ἦταν ἡ ἀπώθηση τῆς ἐθνοτικῆς ταυτότητας. Ἐνῶ στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία μπορούσε κανεὶς νὰ παραμένει Κούρδος καὶ παρ'ὅλα αὐτὰ νὰ ἐντάσσεται στὴν ἐλίτ, στὸ τουρκικὸ ἐθνικὸ κράτος ἡ κούρδικότητα, καὶ κάθε ἄλλη ἐθνοτικὴ ἀφοσίωση, ἀποτελοῦσε ὑποχρεωτικὰ ἰδιω-

9. Τὸ βιβλίο τῆς Nadire Mater, *Mehmedin Kitabı: Güneydoğu'da Savaşmış Askerler Anlatıyor*, Κωνσταντινούπολη 1999, ἀποτελεσε ὀρόσημο. Βλ. τὴν κριτικὴ παρουσίαση τῆς Ayşe Gül Altınay, “*Mehmedin Kitabı: Challenging Narratives of War and Nationalism*”, *New Perspectives on Turkey*, τ. 21, 1999. Γιὰ μιὰ νεότερη περιγραφή βλ. Hasan Cemal, *Kürtler*, Κωνσταντινούπολη 2003. Γιὰ μιὰ εὐρύτερη προοπτικὴ, Kemal Kirzci & Gareth Winrow, *The Kurdish Question and Turkey, an Example of a Trans-state Ethnic Conflict*, Λονδίνο 1997.

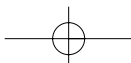

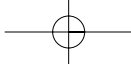
τική υπόθεση. Δημοσίως, όλοι ήταν Τούρκοι. Έτσι, ή πολιτική τής ταυτότητας και τής πολιτισμικής αναγνώρισης θα έβρισκε ευρύτερη απήχηση μεταξύ των Κούρδων που ζούσαν εκτός των κουρδικών επαρχιών, όχι όμως και ή ιδέα τής απόσχισης.

Δέν υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία για την εθνοτική σύνθεση του πληθυσμού τής Τουρκίας, καθώς οί απογραφές επιμελώς αποφεύγουν οποιοδήποτε έρωτημα σχετικά με την εθνότητα ή τή μητρική γλώσσα. Έκτιμᾶται ότι ό κουρδικός πληθυσμός (όπως και ἄν τόν όρίσουμε) ἀντιπροσωπεύει τὸ 10% ἕως 20% τοῦ συνόλου, ἄλλὰ οί μεικτοί γάμοι καθιστοῦν ἀδύνατο κάθε ἀκριβή ὑπολογισμό. Τὸ 1990 πιθανῶς τὸ ἕνα τρίτο τῶν ἀτόμων κουρδικῆς καταγωγῆς ζοῦσε σπς δυτικές ἐπαρχίες, ἐνῶ τὸ 2000, μετὰ ἀπὸ δέκα χρόνια πολέμου, τὸ ποσοστὸ αὐτὸ εἶχε ἀνέλθει στὸ 50%. Ἡ Κωνσταντινούπολη εἶναι ἀναμφισβήτητα ή μεγαλύτερη κουρδική πόλη, με τουλάχιστον ἕνα ἑκατομμύριο Κούρδους κατοίκους. Δύσκολα θα έβρισκε κανείς μεταξύ αὐτῶν που ζοῦν στή Δυτική Τουρκία ὑπέρμαχους τοῦ ἀποσχιστικοῦ κινήματος, τὸ ὁποῖο ἀποβλέπει στή δημιουργία ἐνὸς περὶκλειστου Κουρδιστάν. Ὅσοι μετανάστευσαν πρόσφατα στήν Κωνσταντινούπολη και τὶς μεγάλες πόλεις τῆς Δυτικῆς Ἀνατολίας ἦταν φτωχοὶ ἀγρότες που ἐκδιώχθηκαν ἀπὸ τὰ χωριά τους και δέν ἔχουν καμία ἐπιθυμία νὰ ἐπιστρέψουν. Μὲ ἄλλα λόγια, ή κουρδικῆς καταγωγῆς ἐλίτ στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς δέν ἐνδιαφέρεται για τή λύση τῆς ἀπόσχισης και εἶναι ἀμφίβολο ἄν και τὰ κατώτερα στρώματα τοῦ κουρδικοῦ πληθυσμοῦ, που πιὰ ἀποτελοῦν μεγάλο τμῆμα τῶν φτωχῶν τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων, θα προσχωροῦσε σὲ ἕνα τέτοιο κίνημα.

Ἡ τυχὸν εὐθυγράμμιση τῆς κουρδικῆς ἐλίτ, τῶν ἀστικῶν κέντρων ή τῆς ὑπαίθρου, με τὸ εθνοικιστικὸ κίνημα δυσχεραίνεται και ἀπὸ ἕναν πρόσθετο παράγοντα. Ἐνῶ σπς παλαιότερες κουρδικές ἐξεγέρσεις τῶν δεκαετιῶν τοῦ '20 και τοῦ '30 πρωτοστάτησε ή τάξη τῶν γαιοκτημόνων και ὁ κλῆρος, τὸ νεότερο κίνημα εἶχε τὶς ρίζες του στή φτωχὴ ἀγροτιά. Τὸ PKK ξεκίνησε ὡς ἀντιφεουδαρχικὸ κίνημα ἐνάντια στοὺς Κούρδους γαιοκτήμονες τῆς νοτιοανατολικῆς Τουρκίας, οί ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν πρόθυμους συμμάχους τοῦ ρεπουμπλικανικοῦ κράτους για τή διατήρηση τοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου. Ἄλλοῦ, οί θεμελιωτὲς τοῦ τουρκικοῦ κράτους εἶχαν συμμαχήσει με τὴν ἀνεξάρτητη ἀγροτιά και μάλιστα ὑποστήριζαν τοὺς φτωχοὺς ἀγρότες που καταλάμβαναν γαῖες, ἄλλὰ δίστασαν νὰ ἀλλάξουν τὶς κοινωνικὲς ἰσορροπίες στὰ νοτιοανατολικά. Ὅταν ξέσπασε τὸ ἀγροτικὸ κίνημα τὴ δεκαετία τοῦ '70, ή Ἔγκυρα ἔστειλε τοὺς χωροφύλακες νὰ προστατεύσουν τοὺς γαιοκτήμονες ἀπὸ τὶς ταραχές. Αὐτὸ ἐρμηνεύει τὸν «σοσιαλισμὸ» τοῦ PKK, τὴν ἐμφανὴ συγγενεία του με κινήματα ὅπως τὸ «Φωτεινὸ Μονοπάτι» [στὸ Περού], ἄλλὰ και τὴν ἔλλειψη ὑποστήριξης τῆς κουρδικῆς ἐλίτ πρὸς τὴν ἰδεολογία και τὴν ἀντάρτικη τακτικὴ τοῦ PKK και τοῦ ἡγέτη του Ὅτσαλάν. Μερικοὶ φύλαρχοι συνέχισαν νὰ ὑποστηρίζουν τὴν Ἔγκυρα ἀπέναντι στοὺς ἀντάρτες, καθώς τὸ κράτος στρατολόγησε και ἐξόπλισε μιὰ δύναμη περίπου 60.000 «φρουρῶν τῶν χωριῶν», κουρδικῆς καταγωγῆς, που ὑποτίθεται ὅτι θα προστάτευαν τὸν τοπικὸ πληθυσμὸ ἀπὸ τοὺς ἀντάρτες. Οἱ συγκρούσεις μεταξύ φρουρῶν και ἀνταρτῶν ἦσαν συχνές και ή ἐκστρατεία τοῦ PKK νὰ κερδίσει τὴν ὑποστήριξη τῶν χωρικῶν συχνὰ ἐκφυλιζόταν σὲ κινήσεις ἐκφοβισμοῦ και σὲ σφαγές, που ἔφτασαν νὰ μοιάζουν με κουρδικὸ ἐμφύλιο πόλεμο.

Τὸ Συμβούλιο Ἀσφαλείας τοῦ ΟΗΕ πέρασε τὸ πρῶτο του ψήφισμα για τὸ Κουρδικὸ ζή-

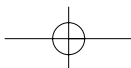

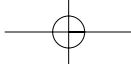

τημα στὸν ἀπόηχο τοῦ Πολέμου τοῦ Κόλπου, μὲ τὴ δημιουργία στὸ βόρειο Ἰράκ τῆς ζώνης ἀπαγόρευσης πτήσεων ποὺ ἐπιτηροῦσαν οἱ ΗΠΑ – θέτοντας ἔτσι ἐπισημῶς τὸ ζήτημα τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τῶν Κούρδων στὴ διεθνή ἀτζέντα. Τὴν ἴδια χρονιά ὁ Ὀζάλ πρότεινε τὴν τροποποίηση τοῦ γλωσσικοῦ νόμου, ὥστε νὰ ἐπιτρέπεται ἡ ἀνεπίσημη χρῆση τῆς Κουρδικῆς. Τὸ 1993 ὁ Ὀτσαλὰν κήρυξε ἀνακωχὴ καὶ ἀποκήρυξε τὴ διεκδίκηση ἑνὸς ἀνεξάρτητου Κουρδιστάν, ζητώντας ἀντ' αὐτοῦ πολιτισμικὲς καὶ πολιτικὲς ἐλευθερίες. Ὁ ξαφνικὸς θάνατος τοῦ Ὀζάλ διέκοψε τὶς περαιτέρω διαπραγματεύσεις καὶ οἱ διάδοχοί του σύντομα προχώρησαν στὴν ἐνίσχυση τῆς παρουσίας τοῦ στρατοῦ στὰ νοτιοανατολικά. Ὁ πόλεμος ἐντέλει τερματίστηκε τὸ 1999. Τὸν Φεβρουάριο ἐκείνης τῆς χρονιάς, ὁ Ὀτσαλὰν αἰχμαλωτίστηκε στὴν Κένυα, μὲ τὴ βοήθεια Ἰσραηλινῶν καὶ Ἀμερικανῶν πρακτόρων, καὶ ὠδηγήθηκε στὴν Τουρκία, ὅπου δικάστηκε ἀπὸ δικαστήριο Ἑθνικῆς Ἀσφαλείας καὶ καταδικάστηκε σὲ θάνατο. Τὸν Αὔγουστο κάλεσε τὸ ΡΚΚ νὰ καταθέσει τὰ ὄπλα.

Ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ὀζάλ καὶ μετὰ, κανένας πολιτικὸς δὲν ὑπόνοιε μιὰ ἐνδεχόμενη μὴ στρατιωτικὴ λύση στὸ πρόβλημα. Τὸ ΣΕΑ ἔθετε βέτο σὲ κάθε προσπάθεια ἀνακίνησης τοῦ θέματος τῶν πολιτισμικῶν δικαιωμάτων, μολονότι σταδιακὰ ἔγινε ἀποδεκτὸ νὰ ἀναφέρεται κανεὶς σὲ ὅ,τι εὐφημιστικὰ ἀποκαλοῦνταν «κουρδικὴ πραγματικότητα». Ὡστόσο ἀκόμη καὶ αὐτὰ τὰ συμβολικὰ κέρδη ὀφείλονταν σὲ ὀργανώσεις ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ δημοσιογράφους, παρὰ σὲ πολιτικούς. Στὸ φόντο τοῦ πολέμου, τὰ πολιτικὰ κόμματα παρέμειναν ἐν πολλοῖς σιωπηλὰ – ἀποδεχόμενα σιωπηρὰ τὴ στρατηγικὴ τῶν στρατιωτικῶν χωρὶς νὰ ἀμφισβητοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῆς διὰ τῆς βίας ἐπιβολῆς ἑθνικῆς ταυτότητας στὸν πληθυσμό. Τὰ ἄκρως συγκεντρωτικὰ ἐσωκομματικὰ καθεστώτα, ὅπου τὰ ψηφοδέλτια συγκροτοῦνταν ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς, ἐξασφάλιζαν τὴ μονολιθικότητα τῶν ψηφοφοριῶν στὸ Κοινοβούλιο. Τὸ Δημοκρατικὸ Ἀριστερὸ Κόμμα (DSP) τοῦ Ecevit, τὸ ὁποῖο ὁ Τύπος ἀποκαλοῦσε «οἰκογενειακὸ συνεταιρισμό», διακρινόταν γιὰ τὴ δουλοπρέπειά του. Οἱ ἀκροδεξιὸι Ἑθνικιστὲς (ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ παλαίμαχου Turkes) ἀποτελοῦσαν τὴν πιὸ καθαρὴ πτέρυγα τοῦ μιλιταριστικοῦ στρατοπέδου, ὅμως καὶ ὁ Ἐτζεβίτ, ποὺ ἔδινε παρόμοια ἔμφαση στὴν ἱερότητα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς κυριαρχίας του, ὑπεραμυνόταν ἐξίσου ἀδιάλλακτα τῶν περιορισμῶν ποὺ ἔθετε τὸ Σύνταγμα τοῦ 1982. Τὸ Κόμμα τῆς Μητέρας Πατρίδας (ANAP) τοῦ Mesut Yılmaz καὶ τὸ DYP ἀποτελοῦσαν περισσότερο χαλαροὺς συνασπισμοὺς συμφερόντων χωρὶς σταθερὴ πολιτικὴ γραμμὴ. Ὅλα τοὺς συμμετεῖχαν στὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη βραχύβια κυβέρνηση συνασπισμοῦ ἀπὸ αὐτὲς ποὺ χαρακτήρισαν τὴ δεκαετία τοῦ '90, ἀκολουθώντας εὐπειθῶς τὴ γραμμὴ ποὺ ἐκπονοῦσε τὸ ΣΕΑ. Ὅλα τοὺς ἔπесαν κάτω ἀπὸ τὸ ὄριο τοῦ 10% στὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου 2002. Μόνον οἱ ἐξαιρετικὲς περιστάσεις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου καὶ τοῦ ἰδεολογικοῦ ἐγκλεισμοῦ εἶχαν ἐπιτρέψει στὴ διαφθορὰ καὶ τὴν ἀνικανότητά τους νὰ μείνουν ἀλώβητες.

Ἔνας ἀπὸ τοὺς στόχους τοῦ ὁρίου τοῦ 10% ἦταν νὰ ἐξασφαλίσει ὅτι τὸ κουρδικὸ κίνημα δὲν θὰ ἀντιπροσωπευόταν στὸ Κοινοβούλιο. Ὄταν, τὸ 1994, τὰ κουρδικὰ κόμματα σχημάτισαν ἕναν ἐκλογικὸ συνασπισμὸ μὲ τὴν κεντροαριστερὰ καὶ πέρασαν τὸ ὄριο, ἔξι βουλευτὲς τοὺς συνελήφθησαν μὲ τὴν κατηγορία ὅτι βοήθησαν τὸ ΡΚΚ καὶ παρέμειναν στὴ φυλακὴ μέχρι τὸν Ἰούνιο τοῦ 2004. Μὲ τὸ Κοινοβούλιο νὰ ἀποτελεῖ μιὰ ὄλο καὶ πιὸ ἄσχετη θε-

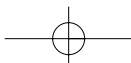
αματική διαδικασία, ή πραγματική πολιτική αντιπαράθεση ως προς τα ζητήματα τής Δημοκρατίας, τής εθνοτικής αντιπροσώπευσης και τών επιπτώσεων τής οικονομικής φιλελευθεροποίησης άρχισε να διεξάγεται σε διάφορα έξωκοινοβουλευτικά fora: τις ομάδες ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τὸ φεμινιστικὸ κίνημα, τις αντιπολεμικές πλατφόρμες, τις Μὴ Κυβερνητικές Ὄργανώσεις.

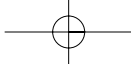
Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΧΡΕΟΥΣ

Ἡ δεκαετία τοῦ '90 ἦταν γιὰ τὴν Τουρκία μιὰ χαμένη δεκαετία και μὲ οικονομικούς ἐπίσης ὄρους. Ἐνῶ οἱ ρυθμοὶ ἀνάπτυξης κυμαίνονταν κατὰ μέσο ὄρο στὸ 5,3% ἐτησίως τὴ δεκαετία τοῦ '80, ἡ οὐκονομία συρρικνώθηκε κατὰ 6% στὴν κρίση τῶν ἐτῶν 1994 και 1999 και κατὰ 9% τὸ 2001. Οἱ ἐπενδύσεις μειώθηκαν, ἐνῶ οἱ χρεοκοπίες πολλαπλασιάστηκαν και ἡ ἀνεργία ἐκτοξεύτηκε. Ὁ μέσος πληθωρισμὸς κυμαίνονταν στὸ 80%. Ξεκινώντας ἀπὸ σχετικὰ χειρίσιμα ἐπίπεδα στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '90, τὸ δημόσιο χρέος ἔφτασε στὸ ἀνησυχητικὸ ἐπίπεδο τοῦ 150% τοῦ ΑΕΠ τὸ 2001. Καθὼς τὸ χρέος συσσωρευόταν κάθε χρόνο, τὸ σύνολο τῶν φορολογικῶν προσόδων τῆς Τουρκίας διοχετευόταν στὴν ἀποπληρωμὴ τοῦ χρέους. Γιὰ ὁποιαδήποτε κυβερνητικὴ λειτουργία πέρα ἀπὸ τὴ διαχείριση τοῦ χρέους χρειαζόταν περαιτέρω δανεισμὸς. Τὸ ἐπίπεδο συσσώρευσης τοῦ χρέους ὀφειλόταν σὲ μεγάλο βαθμὸ στὰ ὑψηλὰ ἐπιτόκια πρὸς τοὺς ἐγχώριους δανειστὲς, ποὺ ἔφταναν κατὰ μέσο ὄρο τὸ 20% σὲ πραγματικούς ὄρους κατὰ τὸ μεγαλύτερο διάστημα τῆς δεκαετίας τοῦ '90. Καθὼς ὁ δανεισμὸς πρὸς τὸ Δημόσιο ἦταν τόσο ἀποδοτικὸς, οἱ ἐπενδύσεις στὴν πραγματικὴ οὐκονομία χῶλαιναν. Οἱ τράπεζες ἀγόραζαν ὁμόλογα τοῦ ὑπουργείου Οὐκονομικῶν, προσφέροντας ἔλκυστικά ἐπιτόκια στοὺς καταθέτες. Ὁ κύριος ὄγκος τοῦ χρέους βρισκόταν στὰ χέρια μιᾶς μικρῆς ὀμάδας στὴν κορυφὴ τῆς πυραμίδας συγκέντρωσης τοῦ πλοῦτου, ποὺ εἶχε τὶς ὑψηλῶν ἐπιτοκίων καταθέσεις στὶς τράπεζες. Τὸ 2002, ἡ καταβολὴ τόκων ἔφτασε τὸ 20% περίπου τοῦ ΑΕΠ, ἐκ τῶν ὀποίων τὰ ἐννέα δέκατα ἀφοροῦσαν τὸ ἐσωτερικὸ χρέος. Ἐναν αἰῶνα πρὶν, ἡ Rosa Luxemburg περιέγραφε πῶς τὸ ὀθωμανικὸ κράτος χρησιμοποιούνταν ὡς φοροσυλλεκτικὸς μηχανισμὸς γιὰ τὴ διοχέτευση και οὐκιοποίηση τοῦ πλεονάσματος ἀπὸ τοὺς διεθνεῖς πιστωτές. Στὶς μέρες μας, αὐτοὶ ποὺ ἐπωφελοῦνται εἶναι μιὰ μικρὴ ὀμάδα τοπικῶν εἰσοδηματιῶν.

Ἡ συστηματικὴ μεταβίβαση τῶν φορολογικῶν προσόδων τοῦ κράτους σὲ μιὰ ραντιέρικη τάξη ἦταν ἐπόμενο νὰ προκαλέσει τὴν ἀγανάκτηση τῶν «ἐνεργῶν και ἐργαζόμενων στοιχείων» τῆς πραγματικῆς οὐκονομίας.¹⁰ Ὅχι μόνον ὑφίσταντο μιὰ διαρκῶς ἐπιδεινούμενη κατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος, ἀλλὰ στεροῦνταν και δημοσίων δαπανῶν, λόγω τῆς δημοσιονομικῆς ἐξάντλησης. Ἡ οὐκονομία τοῦ χρέους παρενέβαλε ἄλλη μιὰ στρέβλωση ὑπὸ τὴ μορφὴ

10. Ἐποψη τοῦ Keynes, παρατίθεται στὸ Yılmaz Akyüz & Korkut Boratav, "The Making of the Turkish Financial Crisis", Εἰσήγηση ὑπ' ἀρ. 158, UNCTAD, 2002. Βλ. ἐπίσης Erinc Yeldan, *Küreselleşme Surecinde Türkiye Ekonomisi*, Κωνσταντινούπολη 2001.

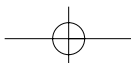

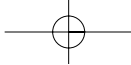
τῆς ἀσυνήθους κερδοφορίας τῆς χρηματοπιστωτικῆς δραστηριότητας, συγκροτούμενης κυρίως ἀπὸ συναλλαγῆς σὲ δημόσια ὁμόλογα. Οἱ τράπεζες δανείζονταν στὶς διεθνεῖς ἀγορῆς προκειμένου νὰ ἐξαγοράσουν τὸ δημόσιο χρέος, τζογάροντας στὴ διαφορά τοῦ ὕψους τῶν ἐπιτοκίων μὲ τὴν ὑποτιμημένη τουρκικὴ λίρα. Οἱ ἐγχώριοι ἀποταμειυτὲς καὶ ἐπενδυτὲς διατηροῦσαν χαρτοφυλάκια σὲ τοπικὸ καὶ ξένο νόμισμα, ἀγοράζοντας καὶ πουλώντας κατὰ τὴς προσδοκίᾶς τους. Ἡ ἐπακόλουθη συναλλαγματικὴ ἀστάθεια ἐνθάρρυνε περαιτέρω τὴν κερδοσκοπία. Σὲ αὐτὸ τὸν φρενιτιώδη ἀνταγωνισμό γιὰ τὴ διανομὴ τῆς λείας, ὁ χρηματοπιστωτικὸς τομέας ἐξασφάλιζε ὑψηλὲς ἀποδόσεις ἀπὸ τὴ μεσολάβησή του, γεγονός που ἔδινε λαβὴ στὴ διαφθορά, τὶς πολιτικὲς παρεμβάσεις καὶ τὴν εὐνοιοκρατία. Ἦταν ἐπίσης πολὺ συχρῆς οἱ ἀλληλοεπικαλυπτόμενες ἐπενδύσεις στὸν χρηματοπιστωτικὸ τομέα καὶ τὰ ἱσχυρὰ Μέσα Ἐνημέρωσης: οἱ ἐκδότες ἀσκοῦσαν τὴν ἐπιρροή τους προκειμένου νὰ ἀποκτήσουν τράπεζες καὶ οἱ τραπεζίτες ἐξασφάλιζαν τὴ θέση τους ἀγοράζοντας μῆνια. Τὰ μεγαλύτερα κρούσματα διαφθορᾶς ἀφοροῦσαν πολιτικούς που σὲ συνεργασία μὲ ἰδιοκτῆτες τραπεζῶν λεηλάτησαν τὸ κρατικὸ θησαυροφυλάκιο.

Ἐν τῷ μεταξύ διαδοχικὲς κυβερνήσεις βρέθηκαν σὲ στενότητα κονδυλίων. Καθὼς ἡ νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση εἰσχωροῦσε ὅλο καὶ βαθύτερα, ἡ πολιτικὴ τάξη δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ προσφέρει καμία προστασία στὸν πληθυσμὸ τῆς ἀπέναντι στὴν ἐπιδρομὴ τῶν δυνάμεων τῆς ἀγορᾶς. Ἐντὶ νὰ προχωρήσει στὴν πολιτικὰ ἀντιδημοφιλὴ φορολογικὴ μεταρρύθμιση, περιόρισε ὅλες τὶς δαπάνες σύμφωνα μὲ τὶς συνταγῆς τοῦ Διεθνoῦς Νομισματικοῦ Ταμείου. Ἔτσι ἡ δημόσια ἐκπαίδευση καὶ οἱ ὑπηρεσίες περιθάλψης ἀφέθηκαν νὰ ρημάζουν (μέχρι τὸ 2000 οἱ κοινωνικὲς δαπάνες γιὰ τὴν Ὑγεία καὶ τὴν Παιδεία εἶχαν μειωθεῖ στὸ 3,5% καὶ τὸ 2,2% τοῦ ΑΕΠ ἀντιστοίχως). Δημόσιες ἐπιχειρήσεις ἰδιωτικοποιήθηκαν, ἡ ἐπιδότηση τῆς κατανάλωσης διεκόπη καὶ τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς μειώθηκε. Οἱ δημόσιες ἐπενδύσεις στέρεψαν καὶ κανένα ἄλλο μέτρο κοινωνικῆς ἀρωγῆς δὲν θεσπίστηκε, παρὰ τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν νεόπτωχων. Ἡ Τουρκία κατατάσσεται 85ῃ στὸν διεθνή Δείκτη Ἀνθρώπινης Ἀνάπτυξης, πολὺ πιὸ κάτω ἀπὸ τὴν κατάταξή της μὲ βάση τὸ ΑΕΠ.

ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ;

Ἐνδεχομένως ἡ κύρια ὀρίζουσα τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς σκηνῆς τὰ τελευταῖα χρόνια ὑπῆρξε ἡ ὑποψηφιότητα τῆς Τουρκίας γιὰ ἔνταξη στὴν Ε.Ε., που μπορεῖ βάσιμα νὰ ὑποστηρίξει κανεῖς ὅτι εἶναι τὸ μόνο ἐθνικὸ σχέδιο τὸ ὁποῖο χαίρει λαϊκῆς ὑποστήριξης. Τὰ πράγματα δὲν ἦταν πάντα ἔτσι. Τὸ 1987, ὅταν ὁ Ὀζάλ ὑπέβαλε γιὰ πρώτη φορὰ αἴτηση γιὰ πλήρη ἔνταξη, τόσο οἱ ἰσλαμιστικὲς ὅσο καὶ οἱ ἐθνικιστικὲς πολιτικὲς δυνάμεις τάχθηκαν ἀναφανδὸν ἐναντία σὲ μιὰ στενότερη προσέγγιση μὲ τὴν Εὐρώπη, καὶ αὐτὸ που ἀπέμενε ἀπὸ τὴν Ἀριστερὰ δὲν εἶχε ἀκόμη ζεπεράσει πλήρως τὴ γοητεία τῶν τριτοκοσμικῶν ὁραμάτων. Παρὰ τὴ χαλάρωση τοῦ κρατικοῦ ἐλέγχου στὴν οἰκονομία, ἡ παραχαϊδεμένη ἀστική τάξη τῆς Τουρκίας, φοβούμενη τὴν ἀπώλεια τῶν ἄνετων κερδῶν ἀπὸ μιὰ προστατευμένη οἰκονομία καθὼς καὶ τῶν κρατικῶν ἐπιδότησεων, πολὺ ἀπεῖχε ἀπὸ τὴ χάραξη μιᾶς ἀνεξάρτητης πο-

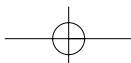

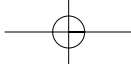

ρείας. Στη δεκαετία του '90 αυτό άρχισε να αλλάζει. Μια ταχύτατα αναπτυσσόμενη μεσαία τάξη των αστικών κέντρων άρχισε να χάνει την ύπομονή της με το επίσημο κατασκευάσμα της εθνικής ταυτότητας που κήρυσσαν οι άυτουργοί του έκσυγχρονιστικού σχεδίου. Στοιχεία της διανόησης άρχισαν να άμφισβητούν τις βασικές προϋποθέσεις της κρατικιστικής αναπτυξιοκρατίας. Έκεί που προηγουμένως ή πολιτική συζήτηση καθοριζόταν άπο το συνεχές Άριστεράς-Δεξιάς, ή αντιπολιτευτική πλατφόρμα τώρα έστίαζε όλοένα και περισσότερο στα ανθρώπινα δικαιώματα. Η ύποψηφιότητα για την Ε.Ε. άπέβη κρίσιμο χαρτί σε αυτή τη συγκυρία. Γνωρίζοντας ότι δεν είχαν ούτε τους πόρους ούτε την ίκανότητα να κινητοποιήσουν κοινωνικές δυνάμεις για να νικήσουν το κράτος, οι αντιπολιτευόμενες ομάδες έφτασαν να βλέπουν τη διαδικασία της ύποψηφιότητας για την Ε.Ε. ως τον μόνο δρόμο για να κερδίσουν ύποστήριξη στο αίτημα για περισσότερη δημοκρατία, κράτος δικαίου και επέκταση του πλουραλισμού, όπως αυτά περιγράφονταν στα κριτήρια της Κοπεγχάγης. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας, οι μετριοπαθείς πτέρυγες του ίσλαμιστικού και του κουρδικού κινήματος είχαν συνενώσει τις δυνάμεις τους με αυτές των άκτιβιστών της κοινωνίας των πολιτών και των ανθρώπινων δικαιωμάτων που ζητούσαν την ταχεία εκπλήρωση των όρων που έθεταν οι Βρυξέλλες.

Η Ε.Ε. είχε στην πραγματικότητα διευρύνει την παρουσία της στην Τουρκία μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '90. Εύρωβουλευτές έπισκέπτονταν συχνά τις περιοχές των συγκρούσεων, έπιθεωρούσαν φυλακές και έδιναν άνοιχτά την ύποστήριξη τους στις οργανώσεις ανθρώπινων δικαιωμάτων. Το Γραφείο της Ε.Ε. στην Άγκυρα χρηματοδοτούσε προγράμματα με στόχο την ένδυνάμωση της κοινωνίας των πολιτών, ενώ αναπτύχθηκαν έπαφες μέσω δραστηριοτήτων Μη Κυβερνητικών Όργανώσεων, που ξεκινούσαν άπο την άρωγή στα άστεγα παιδιά και έφταναν μέχρι την ένίσχυση άκτιβιστών για την προστασία του περιβάλλοντος. Έπίσημες έπισκέψεις ύπενθύμιζαν στο κοινό ότι αυτή ή ειδική σχέση συνέχιζε τη διαδρομή της. Σχεδόν άνεπαίσθητα, ή Ε.Ε. είχε άποβεί σημαντικός παίκτης στην πολιτική και την κοινή γνώμη της Τουρκίας. Στη μέχρι τότε άπομονωμένη πολιτική σκηνή της χώρας είχαν διεισδύσει νέα δίκτυα με έπίκεντρο την Εύρώπη, στα όποια βρέθηκαν να εμπλέκονται Μη Κυβερνητικές Όργανώσεις, πολιτικά κόμματα και κρατικές ύπηρεσίες.

Έπιπλέον, ή μεγαλοαστική τάξη της Κωνσταντινούπολης είχε ρίξει πια το βάρος της ύπερ του σχεδίου της ένταξης στην Ε.Ε. Η αίτηση ένταξης του Όζάλ το 1987 άπορρίφθηκε άπο την Κομισιόν, ή όποια στην άπάντησή της το 1989 εξέφραζε άμφιβολίες για τη διεύρυνση αλλά και για τον προστατευτισμό και τις άνισοροπίες της τουρκικής οικονομίας, πρότεινε ώστόσο μια τελωνειακή ένωση ελεύθερου έμπορίου που θα άρχιζε να ίσχύει άπο το 1995. Άρχικά ή συμφωνία αυτή περι έλεύθερου έμπορίου άντιμετωπίστηκε με καχυποψία άπο όρισμένους άπο τους μεγαλύτερους βιομηχάνους της πρώτης γενιάς, που έχοντας φτιάξει τις περιουσίες τους μέσω του προστατευτισμού, δυσπιστούσαν άπέναντι στον άχαλίωτο άνταγωνισμό. Για πολλούς όμως άπο τους μικρότερους έπιχειρηματίες τους προσανατολισμένους στις εξαγωγές ή Τελωνειακή Ένωση όχι μόνο ύποσχόταν νέες άγορές αλλά και σηματοδοτούσε την έλπίδα ότι θα έπαυαν να άναμειγνύονται στις ύποθέσεις τους τα δύστροπα ύπουργεία και οι άρχές σχεδιασμού. Η μάχη σχετικά με την ύπογραφή της συμφω-

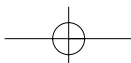

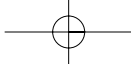
νίας αποτέλεσε σημαντικό όρόσημο, μετά τὸ ὁποῖο δὲν ἔμεινε στὴν ἀστική τάξη ἄλλη ἐπιλογή ἀπὸ τὸ νὰ ἀνοιχθεῖ στὸν ἀνταγωνισμό τῶν διεθνῶν ἀγορῶν. Οἱ ἐπιδιώξεις τῆς συνεπῶς σπράφηκαν στὸν ἐξορθολογισμό τοῦ οἰκονομικοῦ περιβάλλοντος καὶ τὸν περιορισμὸ τῶν αὐθαίρετων προνομίων τοῦ κράτους. Μέχρι τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '90 τόσο ἡ TÜSIAD ὅσο καὶ ἡ νέα ἀστική τάξη τῆς Ἀνατολίας εἶχαν υἱοθετήσει μιὰ πλατφόρμα ἐκδημοκρατισμοῦ καὶ μεταρρύθμισης, ἀκολουθώντας μὲ σχετική συνέπεια ἕνα πρόγραμμα οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς φιλελευθεροποίησης.¹¹

Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτόν, ἡ TÜSIAD κάλεσε ἐπιφανεῖς ἀκαδημαϊκοὺς νὰ ἐπεξεργαστοῦν προτάσεις μεταρρύθμισης τοῦ Συντάγματος, τοῦ δικαστικοῦ συστήματος καὶ τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου. Δημοσίευσε τὶς θέσεις τῆς γιὰ τὸ Κουρδικό, τὴν ἐκπαίδευση, τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ τὸν ἐκδημοκρατισμὸ. Μολοντοῦ οἱ ἐπιχειρηματίες αὐτοὶ δὲν ἦταν ἀκριβῶς καὶ ἥρωικοὶ στὴν ὑπεράσπιση τῶν θέσεών τους ἀπέναντι στοὺς δυσαρεστημένους ἀντιπροσώπους τοῦ κράτους, οἱ δειλὲς ἀπόπειρές τους νὰ διατυπώσουν ὄψιμα μιὰ πλατφόρμα ἀστικῶν ἐλευθεριῶν ἔπαιξαν σημαντικό ρόλο στὸ νὰ νομιμοποιηθεῖ ἡ συζήτηση τέτοιων θεμάτων. Τὸ καίριο στοιχεῖο αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων ἦταν ὅτι οἱ ἐπιχειρηματίες τόσο τῆς Ἀνατολίας ὅσο καὶ τῆς Κωνσταντινούπολης συμφώνησαν πῶς ἦταν ἀναγκαῖο νὰ περισταλοῦν οἱ ὑπερεξουσίες τοῦ κράτους. Ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς βούλησης γιὰ τὴ λήψη δραστικῶν μέτρων καὶ ὁ διόλου ὑποκρυπτόμενος ἐνθουσιασμός τῆς γιὰ τὴ δωροληψία εἶχαν καταστήσει τὴν Ἄγκυρα ἕνα ἐξάμβλωμα ποὺ αὐτοὶ δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ἀνεχθοῦν ἄλλο.

Τὴν ἀντίθεση τῆς «κοινωνίας τῶν πολιτῶν» στὴ συνέχιση τῶν κρατικιστικῶν προνομίων διευκόλυνε τὸ ὅτι ἡ κρατικὴ ἐλίτ καὶ οἱ πολιτικοὶ τοῦ κατεστημένου οὐδέποτε ὑπαναχώρησαν στὴ διακηρυγμένη ἀφοσίωσή τους πρὸς τὸ εὐρωπαϊκὸ ἰδεῶδες. Στὴ Σύνοδο Κορυφῆς τῆς Ε.Ε. στὸ Λουξεμβούργο τὸ 1997 γιὰ τὴ διεύρυνση, ἡ ὑποψηφιότητα τῆς Τουρκίας μπῆκε στὴ βαθιὰ κατάψυξη, ἀλλὰ ἡ ἀπόσυρση τῆς ὑποψηφιότητας οὐδέποτε συζητήθηκε ἀπὸ τουρκικῆς πλευρᾶς. Ἀντιθέτως, ἡ κυβερνώσα τάξη ἔμοιαζε νὰ ἰκανοποιεῖται μὲ τὸ ἀδιέξοδο, ὅπου ἡ Τουρκία θὰ θεωροῦνταν ἕνας αἰώνιος ὑποψήφιος καὶ ἡ Ε.Ε. ἕνα ἄστατο καὶ ἀδιάφορο ἀντικείμενο τοῦ πόθου. Αὐτὸς ὁ ἐπίσημος φιλοευρωπαϊσμός καθιστοῦσε νόμιμη μορφὴ κριτικῆς—τὸ μόνο, στὴν πραγματικότητα, ποὺ εἶχαν στὴ διάθεσή τους ὅσοι διεκδικοῦσαν περισσότερες πολιτικὲς ἐλευθερίες—τὴν ἐπίκληση τῶν δημοκρατικῶν προτύπων ποὺ ἔθετε ἡ ὑποψηφιότητα γιὰ τὴν Ε.Ε. Ἡ ἀπαίτηση ταχείας ἐκπλήρωσης τῶν ὄρων τῆς Ε.Ε. ἦταν πολὺ ἀσφαλέστερη ἐπιλογή ἀπὸ τὴν ἄμεση ἀντιπαράθεση μὲ τὶς τεράστιες δυνάμεις τῆς κυβερνώσας ἐλίτ. Οἱ δημοσκοπήσεις καταδείκνυαν ὅτι αὐτὸς ὁ εὐρὺς συνασπισμὸς συμφερόντων εἶχε ἀπὸ πίσω του μιὰ ἰσχυρὴ πλειοψηφία, κυμαινόμενη ἀπὸ 65% ἕως 75%—μολονό-

11. Ziya Öniş & Umut Türem, "Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations", *Turkish Studies*, τ. 2, ἀρ. 2, 2001. Γιὰ τὴν ἱστορία τῶν σχέσεων Τουρκίας-Ε.Ε., βλ. Meltem Müftüler-Bac, *Turkey's Relations with a Changing Europe*, Μάντσεστερ 1997, ἐπίσης Mehmet Ugur, "The Anchor-Credibility Problem in EU-Turkey Relations", στὸ Jackie Gower & John Redmond (ἐπιμ.), *Enlarging the European Union*, Aldershot 2000, καὶ Birol Yesilada, "Turkey's Candidacy for EU Membership", *Middle East Journal*, τ. 56, ἀρ. 1, 2002.

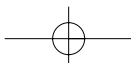

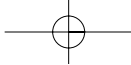

τι αυτό δὲν ἀντιστοιχοῦσε σὲ μία σαφὴ κατανόηση τοῦ τί θὰ σήμαινε στὴν πραγματικότητα ἡ συμμετοχὴ στὴν Ε.Ε.

Ἡ ἀπρόβλεπτη ἐξέλιξη σὲ αὐτὴ τὴ συγκυρία ἦταν ἡ ἀλλαγὴ στάσης τῆς Ε.Ε. Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1999, δύο χρόνια μετὰ τὴν ἀπόρριψη στὸ Λουξεμβούργο, οἱ ἀρχηγοὶ κρατῶν καὶ κυβερνήσεων τῆς Ε.Ε. συμφώνησαν στὴ Σύνοδο Κορυφῆς τοῦ Ἐλσίνκι νὰ ἀποδώσουν στὴν Τουρκία καθεστῶς ὑποψήφιας χώρας. Οἱ ἀναλυτὲς ἀποδίδουν τὸ γεγονός σὲ πολλαπλοὺς παράγοντες. Στὴ Γερμανία, ὁ Σρέντερ εἶχε ἀντικαταστήσει τὸν πιὸ ἀδιάλλακτο Κόλ ἀπὸ τὸ 1998. Ἡ φυλάκιση τοῦ Ὅτσαλὰν καὶ ἡ συνθηκολόγηση τοῦ ΡΚΚ εἶχαν ἐκτονώσει τὸ Κουρδικὸ ζήτημα. Ἡ κυβέρνηση Μπλαϊρ προωθοῦσε μὲ ἐπιμονὴ τὴ διεύρυνση ὡς ἀντίδοτο στὴν ἐμβάθυνση τῆς Ε.Ε. Ὑπῆρχε μιὰ ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων μὲ τὴν Ἑλλάδα, ἐν μέρει ὀφειλόμενη στὴ «διπλωματία τῶν σεισμῶν» τοῦ 1999. Ἡ ΤΥSIAD εἶχε ἐπιδοθεῖ σὲ ἐντατικὸ lobbying στὶς Βρυξέλλες. Ἡ ἀμερικανικὴ ὑποστήριξη –καὶ ἰδίως οἱ προσπάθειες τοῦ Κλίντον στὴ Σύνοδο Κορυφῆς τοῦ ΟΑΣΕ στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Νοέμβριο τοῦ 1999– ὑπῆρξε καθοριστικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τοῦ θετικοῦ ἀποτελέσματος στὸ Ἐλσίνκι, μολονότι οἱ συχνὲς παρεμβάσεις τῶν ΗΠΑ χάριν τῆς τουρκικῆς ἔνταξης προκάλεσαν τὴ δυσφορία τῶν Βρυξελλῶν, ἰδίως ἀφότου τὴν ἀμερικανικὴ προεδρία ἀνέλαβε ὁ Τζώρτζ Μπους ὁ νεότερος. Φυσικὰ ἡ Τουρκία εἶχε ἀποδειχθεῖ νομιμόφρων σύμμαχος στὴ μεταψυχροπολεμικὴ περίοδο καὶ ἡ ἔνταξή της στὴν Ε.Ε., ὑποστηριζόταν, θὰ βοηθοῦσε στὴν ἐσωτερικὴ σταθεροποίησή της, χωρὶς κόστος γιὰ τὶς ΗΠΑ καὶ τὴ «Δυτικὴ Συμμαχία».

Ὡστόσο, ἡ ἀπόφαση τῆς Ε.Ε. τὸ 1999 νὰ χορηγήσει καθεστῶς ὑποψήφιας χώρας στὴν Τουρκία ἐξέπληξε ὀρισμένους μερίδες τῆς κρατικῆς ἔλιτ στὴν Ἄγκυρα. Ἐχοντας βασιστεῖ στὴν αἰώνια ἀναβολή, διαπίστωναν τώρα ὅτι οἱ μεταρρυθμίσεις, ποὺ ζαφνικὰ τοὺς ζητοῦνταν, προαπαιτοῦσαν σημαντικὲς μετατροπὲς στὸ σύστημα ἐθνικῆς ἀσφαλείας καὶ τὰ ἰδεολογικά του στηρίγματα. Τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἔθνους ὡς κοινότηας θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποχωρήσει μπροστὰ στὸ Κράτος Δικαίου, ἡ ἐφαρμογὴ πολιτικῶν ἐλευθεριῶν θὰ ἐνίσχυε τὶς ἀντιπολιτευόμενες δυνάμεις. Τὰ πολιτισμικὰ δικαιώματα τῆς κουρδικῆς μειονότητας θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγνωριστοῦν, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ κοσμικοῦ κράτους νὰ ἐπανοριστεῖ, ὥστε νὰ περιλάβει τὴν ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς ὀργάνωσης καὶ ἔκφρασης. Ἐνδεχομένως δέ, καὶ αὐτὸ ἦταν τὸ πιὸ ἀμφιλεγόμενο, ὁ στρατὸς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν κηδεμονία τοῦ κράτους. Ἀντίστοιχα, ἀρθρώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀνοιχτὰ ἡ ἀντίθεση στὸ εὐρωπαϊκὸ σχέδιο, ἰδίως ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ στρατοῦ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς τάξεις τῆς γραφειοκρατίας καὶ τῆς Δικαιοσύνης. Πρωτοκλασάτοι στρατηγοὶ ἀποφάνθηκαν ὅτι ἡ Ε.Ε., ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν πολιτισμικῶν δικαιωμάτων, ἤθελε νὰ διαιρέσει τὴν Τουρκία μὲ βάση ἐθνοτικές διαχωριστικὲς γραμμές. Τὸ ἀκροδεξιὸ Κόμμα Ἐθνικιστικῆς Δράσης, ποὺ συμμετεῖχε στὸν κυβερνητικὸ συνασπισμὸ τοῦ Ἐτζεβίτ, κινητοποιήθηκε γιὰ νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴν ἐνιαία ἐθνικὴ δομὴ ἀπέναντι στὶς εὐρωπαϊκῆς ἀπαιτήσεις. Δυνάμεις ἀντίθετες στὴν Ε.Ε. ὑποστήριζαν ὅτι ἡ γεωστρατηγικὰ κεντρικὴ θέση τῆς Τουρκίας σήμαινε ὅτι ἡ χώρα θὰ μπορούσε πάντοτε νὰ στηρίζεται στὶς παραχωρήσεις τοῦ Διεθνoῦς Νομισματικοῦ Ταμείου καὶ τὴν ὑποστήριξη τῆς Οὐάσιγκτον. Ἐνῶ ἀρχικὰ ἡ ἔνταξή στὴν Ε.Ε. εἶχε ἀποτελέσει ἓνα κρατικὸ σχέδιο τῆς τουρκικῆς ἔλιτ, τώρα εἶχε καταστεῖ πλατφόρμα γιὰ ὅσους ἤθελαν νὰ χαλιναγωγῆσουν τὸν αὐταρχισμὸ τῆς ἔλιτ τῆς

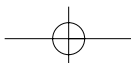
“Αγκυρας. Η ρητορική αυτοπαγίδευση της κρατικιστικής πλευράς εξυπηρετούσε ωστόσο καλά τους θιασώτες του έκδημοκρατισμού στη διάρκεια της αντιπαράθεσης. Λίγες φωνές έφτασαν τόσο μακριά, ώστε να προτείνουν την πλήρη ρήξη με την Ε.Ε. Ο επίσημος κεμαλικός λόγος δεν θα επέτρεπε μια τέτοια εγκατάλειψη του δυτικού ιδεώδους.

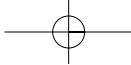
Η νευρικότητα του στρατού και των προεκτάσεών του στην πολιτική διοίκηση σχετικά με την προοπτική ένταξης τροφοδότησε τις αμφιβολίες της ευρωπαϊκής πλευράς. Ο διάλογος Τουρκίας-Ε.Ε. πάντοτε έκρυβε περισσότερη ένταση απ’ όση τα εμπλεκόμενα μέρη παραδέχονταν ανοιχτά. Οί ευρωπαϊκές έλιτ που προσδοκούσαν μια πολιτικά ένοποιημένη όμοσπονδία αντιδρούσαν στην ένταξη της Τουρκίας, για τους ίδιους λόγους για τους όποιους ό ντε Γκώλ αντιδρούσε στη βρετανική ένταξη τη δεκαετία του ’60. Οί Αυστριακοί και Γερμανοί Χριστιανοδημοκράτες ύποστήριζαν ότι ή Τουρκία δεν ήταν έπαρκώς ευρωπαϊκή ή ότι παραήταν ίσλαμική, από πολιτισμική άποψη. Οί δημοσκοπήσεις έδειχναν ότι μόνο μια μειοψηφία του ευρωπαϊκού πληθυσμού ύποστήριζε την ένταξη της Τουρκίας, αν και τó ποσοστό ήταν μεγαλύτερο στη Νότια Ευρώπη απ’ ό,τι στη Βόρεια. Ο Giscard d’Estaing κατηγορήσε τους άλλους πολιτικούς για ύποκρισία, διακηρύσσοντας ότι ή άποδοχή της Τουρκίας στην Ένωση θα σήμαινε τó τέλος της Ευρώπης.¹² Όστόσο και ή Ε.Ε. είχε επίσης παγιδευτεί στην ίδια της τή ρητορική ως «ένωσης τών προθύμων»: θεωρητικά, όποιος έκπληρούσε τά κριτήρια της Κοπεγχάγης μπορούσε να ένταχθεί. Έξού και επιτράπηκε σίς διαπραγματεύσεις να προχωρήσουν μέσα από τά προβλεπόμενα κανάλια και ή κεκτημένη ταχύτητα κλιμακώθηκε με τίς έπίσεις εκθέσεις προόδου της Κομισιόν.

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΟΥ ΑΚΡ

Οί φιλο-Ε.Ε. δυνάμεις στην Τουρκία έλαβαν μιάν άναπάντεχη ώθηση με την εκλογική νίκη του Κόμματος Δικαιοσύνης και Άνάπτυξης (ΑΚΡ) τόν Νοέμβριο του 2002. Έπρόκειτο όχι μόνο για ένα κόμμα τó όποιο είχε ύποσχεθεί να έργαστεί για τήν ένταξη αλλά και για τή μοναδική πολιτική δύναμη που ή άξιοπιστία της δεν είχε τρωθεί από τή διαπλοκή με τήν κρατική έλιτ. Ήδη πριν από τόν σχηματισμό της κυβέρνησης ό Έρντογάν άρχισε να περιοδεύει σίς ευρωπαϊκές πρωτεύουσες για να εξασφαλίσει ύποστήριξη σίς σχεδιαζόμενες ένταξιακές διαπραγματεύσεις της Τουρκίας. Ήταν ή πρώτη φορά μετά από δεκαπέντε χρόνια που στην Άγκυρα σχηματίστηκε μια κυβέρνηση μονοκομματική, με έναν πρωθυπουργό ό όποιος ήταν σε θέση να ύποσχεθεί μεταρρυθμίσεις χωρίς να φοβάται (ή να κρύβεται πίσω από) τίς αντιδράσεις τών κυβερνητικών εταίρων. Τους τελευταίους δεκαοχτώ μήνες ή κυ-

12. Ο Ζισκάρ ντ’Εσταίν και ό Helmut Schmidt έγραψαν από κοινού ένα άποδοκιμαστικό άρθρο γνώμης μετά τή Σύνοδο του Έλσίνκι στην όποια συμφωνήθηκε ή ύποψηφιότητα της Τουρκίας. Ο Ζισκάρ ήταν ιδιαίτερα εύθαρσης τόν Νοέμβριο του 2002, όποτε δήλωσε ότι ή Τουρκία δεν ήταν ευρωπαϊκή χώρα από γεωγραφικής και θρησκευτικής άπόψεως. Βλ. « L’Europe sans frontières », *Le Monde*, 9 Νοεμβρίου 2002. Γενικότερα, ή ύποψηφιότητα της Τουρκίας ύπήρξε περισσότερο δημοφιλής στην Άριστέρα παρά στη Δεξιά (ή Βρετανία άποτελεί εξαίρεση) και περισσότερο σίς νοτιοευρωπαϊκές χώρες παρά σίς βορειοευρωπαϊκές.

κοσμικό κατεστημένο και τους στρατιωτικούς. Ο ρόλος που ενδέχεται να παίζουν οι στρατιωτικοί εξαρτάται επίσης από το πόσο άφοσιωμένοι θα φανεί ο τουρκικός στρατός στους νέους πολέμους και τις νέες υποχρεώσεις ασφαλείας που σχεδιάζονται από το αμερικανικό Πεντάγωνο. Η κίνηση της τουρκικής Έθνοσυνέλευσης να μην παραχωρήσει στον αμερικανικό στρατό δικαιώματα διέλευσης μέσω Τουρκίας στο Ιράκ τον Μάρτιο του 2003 –το ένα τρίτο των νεοεκλεγέντων βουλευτών του ΑΚΡ δεν πειθάρχησε στην κομματική γραμμή και ψήφισε μαζί με το αντιπολιτευόμενο Λαϊκό Ρεπουμπλικανικό Κόμμα– μοιάζει άπιθανο να επαναληφθεί. Η ανήκουστη αυτή πράξη τουρκικής απειθαρχίας προκάλεσε το μένος του Λευκού Οίκου και ο Έρντογάν έκτοτε διαρκώς προσπαθεί να ξεπληρώσει. Μέχρι τον Οκτώβριο του 2003 είχε καταφέρει να πείσει τα στελέχη του ΑΚΡ να υπερψηφίσουν την αποστολή στρατευμάτων για την υποστήριξη της αμερικανικής κατοχής του Ιράκ, καταφεύγοντας στο έπιγέρημα του στρατού ότι μια τουρκική ένοπλη παρουσία στην περιοχή ήταν απαραίτητη προκειμένου να αποτραπεί η εμφάνιση ενός ανεξάρτητου κουρδικού κράτους. Μόνο οι επίμονες εκκλήσεις του Ιρακινού Κυβερνητικού Συμβουλίου προς τους Άμερικανούς κατόρθωσαν να αποτρέψουν την αποστολή των τουρκικών στρατευμάτων. Οι στρατηγοί παραμένουν πάντοτε σημαντικοί για την Ουάσινγκτον και ο Έρντογάν είναι άφοσιωμένος στον κατευνασμό των ΗΠΑ. Δεν είναι σαφές πώς η επαγγελματική αναβάθμιση των Τούρκων στρατιωτικών θα συμβιβαστεί με τον περιορισμό της συνήθους παρουσίας τους στις πολιτικές υποθέσεις – ιδίως αν αναζωπυρωθεί το κουρδικό αντίρτικο έντος των συνόρων της Τουρκίας.

Στο δημοσιονομικό μέτωπο, το δημόσιο χρέος συνεχίζει να αυξάνεται και ακόμη κι αν το ΑΚΡ καταφέρει να μειώσει σταδιακά τα έπιτόκια, τα νούμερα δεν δείχνουν βίωσιμα. Η κυβέρνηση δεν είναι πιθανό να κηρύξει ανοιχτά χρεοκοπία στο προσεχές μέλλον, ωστόσο άπαξ και διασκεδαστεί η ατμόσφαιρα της διαρκούς κρίσης, θα πρέπει να αντιμετωπίσει την έντεινόμενη λαϊκή δυσαρέσκεια απέναντι στη λιτότητα και τις ίσχνες κοινωνικές δαπάνες του προϋπολογισμού. Μολονότι ύπηρξε ουσιώδης οικονομική ανάκαμψη μετά την κρίση του 2001, ο νέος στην ηλικία και διαρκώς αυξανόμενος πληθυσμός της Τουρκίας τροφοδοτεί κάθε χρόνο την αγορά εργασίας με καινούργιους εργαζόμενους, οι προοπτικές των όποιων, σε μια συγκυρία ανάκαμψης που δεν δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας, είναι όλο και πιο απογοητευτικές. Η αναδιάρθρωση της εργατικής δύναμης έχει δημιουργήσει μιαν έμφανη πώλωση στις μεγάλες πόλεις, ή όποια πλέον δεν μπορεί να ανακουφιστεί με τους συνήθεις μηχανισμούς της διευρυμένης οικογένειας και της άλληλεγγύης της γειτονιάς. Κατά τη δεκαετία του '90, οι Κούρδοι που έφευγαν για να γλιτώσουν τον πόλεμο ή έκδιώκονταν από τις ανατολικές και νοτιοανατολικές επαρχίες, αποτέλεσαν το κύριο ρεύμα μετανάστευσης προς τις πόλεις. Ένω οι παλαιότεροι έσωτερικοί μετανάστες προσελκύνονταν από τις ευκαιρίες απασχόλησης ή καλύτερης εκπαίδευσης και περίθαλψης στην πόλη, για τους νεοφερμένους ή απόφασή τους να μετοικήσουν οφειλόταν απλώς σε καθαρή αναγκαιότητα. Οι έκτοπισμένοι αυτοί κατέληξαν στην Κωνσταντινούπολη, σε παραγκουπόλεις γύρω από το Ντιγιάρμακιρ, την Άπάλεια ή τα Άδανα, καθώς και σε μικρότερες παράκτιες πόλεις. Οι περισσότεροι δεν έχουν ποϋ να έπιστρέψουν.

